

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Центр післядипломної освіти, заочного та дистанційного навчання

Кафедра теоретичної психології

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЛЮДИНИ У ПСИХОЛОГІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»

Вікторії КОЦУР

4 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник

доктор психологічних наук, професор
Зоряна КОВАЛЬЧУК

Рецензент:

кандидат психологічних наук
Ольга ЗАВЕРУХА

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«04» квітня 2022 р., протокол № 9

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів
2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ У ДОХРИСТІЯНСЬКІЙ КИЇВСЬКІЙ РУСІ.....	6
1.1. Генеза наукових досліджень психології Київської Русі.....	6
1.2. Вплив міфологічного на життєвий шлях людини у психології Київської Русі.....	10
1.3. Богатир як психологічний ідеал Київської Русі.....	21
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ У ХРИСТІЯНСЬКІЙ КИЇВСЬКІЙ РУСІ.....	29
2.1. Роль релігії у формуванні психологічного буття людини у Київській Русі.....	29
2.2. Загальна характеристика давньоруської релігійної психологічної літератури.....	35
2.3. "Повчання" Володимира Мономаха як приклад давньоруської релігійної психологічної літератури.....	44
Висновки до розділу 2.....	48
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У 988 році, більше двох тисяч років тому, кияни, підкоряючись рішенню свого князя Володимира, вблід увійшли в Дніпро і прийняли масове хрещення. Це була подія великого історичного значення, яка притягнула до родини християнських народів більшу частину населення Східної Європи.

Хоча християнство, іудаїзм та іслам на цих землях здавна були відомі і Ольга особисто прийняла християнство, населення Київської Русі залишалося язичницьким. Коли Володимир вступив на престол, він спробував створити єдиний пантеон богів для свого народу, але незабаром відмовився від цього на користь християнства. Відмовившись від численних дружин і дружин, він одружився з Анною, сестрою візантійського імператора Василя. Константинопольський патріарх призначив митрополита для організації кафедри Києва і всієї Русі, а в 988 році візантійське духовенство хрестило населення Києва в Дніпрі.

Рішення Володимира безпосередньо вплинуло на долю його Київського князівства, відомого як Русь, угруповання східнослов'янських племен, з яких згодом виникли російські, українські та білоруські народи. У короткостроковій перспективі Русь отримала можливість відстояти свої позиції щодо Візантійської імперії та інших християнських держав Європи.

Але рішення Володимира також мало тривалий вплив на пізнішу історію та самобутність народів, які успадкували її спадщину. Як сказав глава Римо-Католицької Церкви Папа Іоанн Павло II в Апостольському листі, опублікованому з нагоди тисячоліття хрещення Київської Русі, «елементи християнської спадщини проникли в життя і культуру нації, звільняючи місце для цілком оригінальної форми європейської культури, навіть самої людської культури».

Дослідженням історіографії психології, зокрема щодо життєвого шляху людини у Київській Русі займалися так вчені як: Д. Александров, Д. Андреев, В. Андросюк, М. Ануфрієв, О. Асмолов, В. Барка, О. Брюховецька, Д. Горбенко, В. Греченко, Л. Дяченко, О. Євдокімова, Ю. Ірхін, Л. Казміренко, П. Казміренко, Н. Карпінська, І. Клименко, З. Ковальчук, Я. Кондратьєв, В. Коновалова, М. Костицький, В. Криволапчук, О. Кудермінова, В. Лефтеров, С. Максименко, Т. Малкова, В. Медведєва, Л. Мороз, Т. Морозова, А. Москальова, О. Недвига, І. Охріменко, О. Савицька, В. Северов, В. Синьов, С. Ставицька, О. Тімченко, О. Хохліна, О. Цільмак, Г. Юхновець, С. Яковенко та ін.

Метою дослідження є всебічний розгляд історії розвитку психологічних особливостей життєвого шляху людини Київської Русі з дохристиянської та релігійних точок зору.

Обрана мета зумовила постановку наступних завдань:

- описати генезу наукових досліджень психології Київської Русі;
- розкрити вплив міфологічного на життєвий шлях людини у психології Київської Русі;
- розробити богатира як психологічний ідеал Київської Русі;
- описати роль релігії у формуванні психологічного буття людини у Київській Русі;
- охарактеризувати давньоруську релігійну психологічну літературу;
- розкрити "Повчання" Володимира Мономаха як приклад давньоруської релігійної психологічної літератури.

Об'єктом дослідження є життєвий шлях людини у психології Київської Русі

Предмет дослідження - психологічні особливості людини Київської Русі, виражені у давньоруських текстах.

Теоретично-методологічною основою дослідження виступили: «Повчання архієпископа Луки до братів», твори митрополита Іларіона (XI ст.)

«Слово про закон і благодать», «Повчання про корисність душевну», проповіді Феодосія Печерського, Кирила Турівського, «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім» та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- 1) розгляді богатира як психологічний ідеал Київської Русі;
- 2) визначенні відмінностей у релігійному та міфологічному сприйнятті життєвого шляху у Київській Русі;
- 3) уточненні характерних особливостей давньоруської літератури;
- 4) формуванні оновлених підходів до ролі "Повчання" Володимира Мономаха у формуванні давньоруської особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що результати дослідження і зроблені висновки можуть бути використані під час написання посібників, підручників та методичної літератури з історії психології.

У ході дослідження були використані наступні *методи і методики*: аналізу, синтезу, системний, структурно-функціональний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний методи, узагальнення, конкретизація, систематизація, класифікація.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, літератури (38 найменувань). Загальний обсяг роботи – 61 сторінка.

РОЗДІЛ 1 ПСИХОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ У ДОХРИСТИЯНСЬКІЙ КИЇВСЬКІЙ РУСІ

1.1. Генеза наукових досліджень психології Київської Русі

Київська Русь – це одна з найбільших держав середньовічної Європи, що грала важливу історичну роль у долі народів і держав Заходу, Сходу і віддаленої Півночі. За таких умов і не дивно, що різноманітні аспекти суспільного життя Київської Русі розглядалися науковцями з усього світу у різні епохи.

Визнаючи скандинавський фактор як істотний у процесі утворення держави, І. Шумський говорить про унікальну для історії інтеграцію скандинавської традиції, етнічних і культурних елементів у суспільство слов'ян, що в результаті їхнього синтезу призвело до появи державного утворення – Київської Русі [1].

Відповідно, таке значне суспільне утворення відіграло велику роль не тільки у політичному аспекті, а й з культурологічної точки зору, створивши міцне підґрунття для зародження духовної самосвідомості українського народу і як наслідок - формування психологічних підходів до розуміння призначення людини та мети її діяльності у давньоруській громаді.

Варто відзначити, що у сучасній науці практично відсутні роботи, які присвячені вивченню психології буття особи у Київській Русі. Психологізм давньоруської людини та чинники його формування розглядаються науковцями комплексно, у тісному взаємозв'язку із культурними, генеалогічними, релігійними, адміністративними та літературно-мистецькими факторами.

Так, наприклад, Ю. Мателешко пов'язує особливості духовного буття давньоруської людини із політико-адміністративною функцією князя, який, будучи по відношенню до територіальних та владних одиниць з'єднувальною

та управляючою силою, приводив у рух всю політико-адміністративну систему держави [2].

Цікавою є робота Б. Гринчишина, який визначав ступінь інтегрованості давньоукраїнських воїнів у загальноєвропейське мілітарне середовище, з можливістю простежити тяглість військових традицій на південнозахідноруських теренах, які розвивалися в руслі рицарської мілітарної технології із наступним формуванням ментальності лицарства, що стало в подальшому основою для становлення станової ідентичності українського козацтва [3].

М. Лебединська вказує, що виникнення системи шкіл у Київській Русі зумовлене прийняттям християнства за візантійським зразком і необхідністю підготовки не лише вітчизняних державно-церковних діячів, а й професійних півчих, витоки релігійного музичного виховання є доцільним поєднанням пізньогрецьких і національних традицій [4].

Водночас, як слушно вказує І. Бальжик, держава і церква відрізняються за походженням, цілями, структурою, але водночас вони тісно пов'язані між собою. Кожен із цих інститутів має свою особливу соціальну цінність і значимість. Церква не втручається у внутрішні справи держави, а остання, у свою чергу, не втручається у внутрішнє церковне життя. Разом із тим не тільки не виключається, але й передбачається духовно-моральний вплив церкви та цінностей, що захищаються нею, на державну владу [5].

На думку О. Цибулько, духовність визначається як глибинна сутність людини, що визначає її як особистість. Людина стає духовною настільки, наскільки приймає абсолют як власний суб'єктний дух. Духовність – це складова культури та її найвищий щабель серед ієрархії цінностей, динамічний процес внутрішнього розвитку особистості, інтегрована здатність особистості розбудувати себе у напрямі засвоєння найвищих цінностей, життя за законами Краси й Добра, сходження особистості до найкращого в собі [6].

С. Веремейчик обґрунтував сталі універсальні структури української культури, що були поіменовані ним національними архетипами, серед яких –

архетип Вічності, Добра і Краси, Софійності, Слова і Серця, що найвиразніше репрезентують греко-слов'янську православну традицію, викристалізовану з часів Київської Русі [7].

В. Горський вказує, що утвердження філософської думки в добу Київської Русі (княжа доба) (X – до середини XIV ст.) було зосереджена на розв'язанні проблем взаємовідносин Бог – людина – природа [8, с. 107].

Є. Аничков вказував, що в давній Україні-Русі було три релігії:

- 1) князь і дружина головним своїм богом мали Перуна;
- 2) купці міщани признавали свого бога торгівлі, Велеса, «скотья бога», цебто бога маєтку;
- 3) простий народ цих богів не визнавав, але мав своїх божків. Коли Київський князь підбивав собі якого іншого народу, – то боги підбитого народу ставали в підлегле становище до головного бога князя – Перуна [9].

Слушним є зауваження Л. Рижак, що «прийняття християнства пов'язувало Києво-Руську державу не лише з Візантією, а й з усіма державами християнської Європи. Завдяки цьому Київська Русь отримала змогу долучитися до досягнень світової культури, ознайомитись із творами античної та візантійської філософії» [10, с. 257].

На думку О. Меня, християнська духовність на Русі, зберігши аскетичну традицію Візантії, посилила євангельський елемент, який поклав в основу дієву любов, служіння людям, милосердя [11, с. 306].

О. Замалев та В. Зоц вважають, що синкретизм поганських і християнських вірувань надав особливості як філософствуванню, так і свободі віросповідання в добу Київської Русі. В той же час, київські князі, які прагнули до збереження цілісності країни, шанобливо ставилися до віри предків. Так, Володимир Святославович, не дивлячись на своє «христоролюб'є», вимушений був жити «по устроєнью отіню и дедню», Ярослав Мудрий вимагав від своїх книжників оязичювання християнства, синкретизації його віросповідних догм з національним ідеалом централізованої державності. А в «Повчанні дітям» Володимира Мономаха достатньо чітко вимальовується думка про право

кожної людини особисто визначати міру власної релігійності. Ідеї Володимира Мономаха сприяли становленню ранньогуманістичної традиції в Київській Русі, що отримало розвиток в «Слові о полку Ігоревім» та «Молінні» Даниїла Заточника [12, с. 81–91].

А. Соколова розкриває паралелі між воєнно-торговельними операціями українського чумацтва і подібними акціями середньовічних лицарів-хрестоносців, а також спадкоємність в державно-репрезентаційних воєнних діях «торгових гостей» в Київській Русі, суспільний статус яких співвідносили із князівсько-боярським, а рівень соціального призначення підтримувався вмінням безоглядно «гуляти» після закінчення торговельно-воєнних дій [13].

Д. Забзалюк вважає, що становлення християнства на Русі мало колосальне значення для суспільно-політичного розвитку давньоруської держави, оскільки виступило об'єднуючим елементом для усіх верств населення. Об'єднавча сила християнської релігії стала тим системоутворюючим компонентом, завдяки якому Київська Русь стала однією з найпотужніших європейських держав протягом XI–XII століття [14].

Ю. Герасименко здійснила комплексний аналіз побутування традиційних образів Анни Ярославни у різних літературних джерелах з метою виявлення культурологічних та духовних особливостей цієї постаті [15].

Г. Федотов відзначав, що духовна традиція православного християнства в процесі християнізації Київської Русі зіткнулася з суттєвими труднощами, пов'язаними з глибоко вкоріненими в свідомості давньоруських людей язичницькими буттєвими уявленнями. Церква не змогла або не побажала повною мірою перетворити культуру язичницької держави і прагнула насильницькими методами, спираючись на підтримку влади, підпорядкувати язичницьке царство. В результаті характерні для духовної традиції православного християнства початки демократії та соборності були витіснені елементами авторитарного управління, більше властивими західній духовній традиції [16, с. 146].

С. Кагамлик уведено, як один із ключових, концепт «церковна еліта», який дедалі частіше вживається в науковій літературі, проте досі не знайшов свого усталеного і чіткого визначення (як аналоги зустрічаються різні за етимологією поняття «духовна еліта» та «релігійна еліта») [17].

Таким чином, можна зробити висновок, що у сучасному науковому просторі практично відсутні роботи, які концентруються на виявленні психології буття давньоруської людини. Наявні дослідження мають комплексний характер, охоплюючи собою увесь культурно-духовний пласт Київської Русі.

1.2. Вплив міфологічного на життєвий шлях людини у психології Київської Русі

Ідея про те, що головна функція міфу полягає в тому, щоб забезпечити виправдання ритуалу, була прийнята без будь-яких великих спроб обґрунтувати це. На початку 20-го століття багато вчених розглядали міфи в їх найперших формах як опис соціальних звичаїв і цінностей. Разом міфи та ритуали свідчать про найпершу турботу людства, а саме, про народжуваність.

Людське суспільство розвивалося поетапно – від магічного через релігійне до наукового – а міфи та ритуали (які збереглися навіть до наукової стадії) свідчили про архаїчні способи мислення, які інакше було важко реконструювати. Щодо зв'язку між міфом і ритуалом, то міфи мають на меті пояснити незрозумілі інакше ритуали.

Набагато більш чітко дослідники Біблії підкреслювали необхідність пошуку ситуації в житті та звичаях («SitzimLeben»), якими спочатку володіли міфічні тексти. Ряд вчених, головним чином, у Великобританії та скандинавських країнах зосередилася на ритуальних цілях міфів. Їхня робота була зосереджена на філологічному вивченні стародавнього Близького Сходу

як до, так і після виникнення ісламу та майже виключно зосереджена на ритуалах, пов'язаних зі священним царством та святкуванням Нового року. Особливе значення мало відкриття, що створення епEnumaelish читали на вавилонському новорічному святі: міф, як стверджували, виражав мовою те, що ритуал втілював у дію. Згодом класичні вчені досліджували зв'язок між міфом і ритуалом у Стародавній Греції. Особливо впливовим було дослідження Уолтера Беркера про жертвоприношення під назвою HomoNecans: Антропологія давньогрецького жертвовного ритуалу та міфу (1983) [18].

Як слушно відзначає Н. Понікаровська, до результатів культуротворчої діяльності, специфічними механізмами якої є сакралізація та демонізація померлих, у давньослов'янській традиційній культурі належать:

- 1) міфопоетичний текст (представлений переказами давньослов'янських міфів й оказіонально-обрядовим фольклором);
- 2) поховальна і поминальна обрядова діяльність;
- 3) предмети матеріальної культури, зокрема спеціальний «смертний» одяг, захисні амулети тощо [19].

Вражаючі імена Перуна, Велеса, Свантевіта і Триглава свідчать про набагато більшу (хоча й значною мірою забуту) сферу слов'янського міфу та релігії. На жаль, наші предки-язичники майже не залишили слідів своєї релігії, обрядів і міфів. Ми не маємо збережених свідчень слов'янських молитов чи міфів, мало іконографії та майже жодних артефактів – і, звичайно, жодних вражаючих археологічних знахідок, як-от руїни давніх слов'янських храмів. Насправді, багато з того, що ми знаємо про слов'янську релігію, походить від християнських хроністів, які писали свої розповіді в той час, коли слов'янська релігія вже була в занепаді.

Все це не означає, що наші знання про слов'янську релігію нічого не дають. Для істориків слов'янських релігій цей брак вихідного матеріалу був викликом – закликом вдатися до інших методів і реконструкції, як-от залучення знахідок інших дисциплін, таких як лінгвістика, етнологія, археологія, порівняльне релігієзнавство та індоєвропейстика, а також пошук уцілілих

реліктів давньої язичницької релігії, які й досі присутні в переказах, легендах та звичаях слов'янського народу. Їх результати часто можна назвати сенсаційними.

Хоча не впевнено, чи був у слов'янській релігії організований пантеон богів, порівнянний з іншими індоєвропейськими народами, такими як греки, римляни чи скандинави, у слов'ян, безсумнівно, були свої божества. Хоча багато з них можуть відображати більш давнє спільне індоєвропейське минуле, залишається спірним, чи поклонялися цим богам на всій величезній території слов'янської Європи (від Балтійського до Чорного моря) чи, радше, змінювалися залежно від місцевості та специфічне слов'янське плем'я.

Перун, безсумнівно, найвищий бог слов'янського Пантеону. Йому поклоняються на широких просторах слов'янської Європи і навіть за її межами (як Перкунас він також фігурує в балтійській міфології), Перун є царюючим володарем небес, богом блискавок і грому. Як громовержця, його порівнюють із Зевсом у грецькій чи Тором у скандинавській міфології.

Саме ім'я Перун походить від протоевропейського кореня “per–ab”perk–, що означає «вдарити або вдарити», і його можна перекласти як «Той, хто б'є». Насправді ім'я цього стародавнього бога збереглося в польській мові, де воно стало позначати «грим» (piorun).

Хоча Перуну, ймовірно, поклонялися на всій території слов'янського поселення, про нього найкраще засвідчено у східнослов'янських джерелах. Згідно з ранніми русинськими літописами, князь Володимир Великий невдовзі після початку свого правління в 980 році поставив культову статую Перуна (разом з іншими язичницькими ідолами) біля свого палацу в Києві. Статуя Перуна була дерев'яна з сріблом. голова і золоті вуса.

Як найбільший слов'янський бог, Перун вважався рівним за силою новому християнському богу. Це, однак, не було пом'якшувальною обставиною – оскільки в 988 році, невдовзі після прийняття Київським князівством християнства, той же правитель наказав знищити язичницьких ідолів. Найбільшого з них, Перуна, прив'язали до коня, тягнули з гори і неодноразово

били палицями, а потім кинули в Дніпро. Тоді Володимир наказав спустити статую за течією, поки вона не пройде Дніпровські пороги. Тільки після цього воїни повинні залишити його. Місце, де ідол викинуло на берег, як додає літописець, отримало назву Перуня Рень (мілко Перуна).

Ймовірно, що культ Перуна і самого бога набував різних форм і назв залежно від того, де йому поклонялися на величезних просторах слов'янської Європи. Це стосується своєрідної тріади богів, яким поклонялися на острові Ругія (слов'янська Рана, сьогодні Рюген біля німецького Балтійського узбережжя), який у середньовіччі був заселений слов'янськими племенами Рані (або Руяни).

Найвищого бога острова звали Руєвіт (ім'я, яке можна перекласти як Володар Ругії). Згідно з описами, ідол Руєвіта, якому поклонялися на острові, мав сім облич і сім мечів, закріплених на поясі, а восьмий меч міцно поміщений у руку бога.

Двоє інших богів Поревіт і Поренут також мали багатоликі ідолів, типових для слов'янського релігійного культу. Статуя Поревіта мала п'ять голів, а Поренута – чотири (з п'ятим обличчям, вирізаним на грудях). У той час як ім'я Поревіта (реконструйовано як «володар сили») свідчить про те, що його домен переважно був військовим, ім'я Поренута могло вказувати на інший факт, а саме на те, що Поренут був сином Перуна (пол. *Piorun*). Це в свою чергу, як припускає Олександр Гейштор, може бути аргументом для теорії про те, що Руєвіт був просто іншим ім'ям для Перуна, а саме Перун, який правив над Ругіями, а Поревіт і Поренут виступали як його сини-близнюки.

Велеса (або Волоса) іноді називають другим за значимістю богом слов'янської релігії. Староруський літопис, який називає його скотим болотом, робить його богом худоби. Це також позиціонує його як бога багатства (оскільки велика рогата худоба була одним з головних ознак сімейного багатства). Інші натяки припускають, що він міг бути пов'язаний з такими сферами, як магія, поезія, клятви, підземний світ і мертві.

Велес іноді розглядається як міфічний антагоніст Перуна, частина структурної моделі, яка може відображати більш давній індоєвропейський міф про споконвічне суперництво між двома протилежними верховними божествами (порівняйте: Мітра і Варуна в індуїстській міфології). Історики та етнографи підозрюють, що релікти цього давнього уявлення, можливо, збереглися навіть через століття після християнізації, і їх можна знайти в слов'янському космогонічному міфі, який транспонує ту саму тему суперництва між Богом і дияволом (див. нижче: слов'янський міф про створення). останній є версією Велеса. Це ототожнення можна спостерігати в чеському фольклорі ще в 16 столітті, де фраза «Jdi za moře k Velesu» (Йди через море до Велеса!) означає «Йди до диявола!»

Очевидно, що, крім головних богів, слов'янська релігія мала цілу низку менших божеств, місцевих богів, домашніх духів і демонів. Найважливішим з них, ймовірно, був Род – слов'янська уособлення долі. Рід зазвичай супроводжували Рожаниці – невидимі істоти жіночої статі, які одразу після народження дитини вирішують її долю (подібно до римських Parcae чи грецьких Мойр; тобто долі). Ім'я Рода і Рожаниці походить від слов'янського кореня, що означає «народження». Схоже поняття – Дола, жіноче божество або дух-захисник, який піклується про домашнє господарство, а іноді й годує дітей.

Про слов'янські уявлення про життя після смерті ми знаємо дуже мало. Однак різноманітність кровожерливих демонів, як-от *upiers* (пол. *upiór*, вампіри (*wąpierz*, *wampierz*) і *s trigoi* (*strzyga*), які збереглися у слов'янському фольклорі ще довго після християнізації, може наштотувати на досить похмуру уявлення про загробне життя слов'янської душі.

Про обряди та культові місця в слов'янській релігії відомо небагато. Імовірно, що багато обрядів проводилися просто неба, навколо природних місць, як-от святі дерева (зокрема, дуби, пов'язані з Перуном), гаї, джерела річок, пагорби, каміння. Християнські письменники також згадують і іноді ретельно описують язичницькі храми, як-от храм Свентовіт в Арконі. Однак ці «язичницькі церкви» засвідчені в основному ще в 11-12 століттях і

обмежуються Полабією та Померанією. Це змусило деяких вчених запідозрити, що ці споруди можуть бути скоріше пізньої язичницькою реакцією на розвиток християнства та його архітектури.

За Тітмаром Мерзебурзьким, слов'янським богам подобався смак крові людей і тварин. Інший середньовічний писець детально зображує мученицьку смерть у 1066 році мекклембурзького єпископа Іоанна, голова якого була принесена в жертву богу Радегосту. І людські жертви також приписували Перуну. Хоча все це пізні свідчення (і походять від християнських письменників), багато вчених вважають людські жертви не зовсім неймовірним елементом слов'янської релігії. Як показують аналогії з іншими культурами, людські жертвоприношення могли бути функціональним елементом ранньої індоєвропейської релігії, навіть у таких пізніх і настільки «цивілізованих» культурах, як Римська республіка (порівняйте людські жертвоприношення, наказовані Юлієм Цезарем в Марціалісському містечку в 46 рік до нашої ери).

Більш типовою рисою слов'янського релігійного ритуалу було ворожіння на конях. Коні (часто білі) фігурують у багатьох записах слов'янських ритуальних військових ворожінь. Поведінка коня мала вирішальне значення в процесі прийняття громадою рішень щодо таких рішень, як йти на війну, вести бій тощо.

Космологія давньослов'янської релігії, яка збереглася в сучасній слов'янській народній релігії, уявляється як триярусна вертикальна структура, або «світове дерево», як це поширене в інших релігіях. На вершині – небесний план, символізований птахами, сонцем і місяцем; середня площина – це площина земного людства, яку символізують бджоли та люди; у нижній частині споруди знаходиться потойбіч, який символізують змії та бобри, а також хтонічний бог Велес. Збруцький ідол (який спочатку ідентифікували як уявлення Световида), знайдений на Західній Україні, репрезентує цю теокосмологію: тришарове опудало чотирьох основних божеств – Перуна, «Дажбог», «Мокош» і «Лада» – утворений верхнім рівнем із чотирма фігурами, що їх представляють, зверненими в чотири сторони світу; середній рівень з

уявленнями про людську ритуальну громаду (хоровод); і нижній рівень із зображенням триголового хтонічного бога Велеса, який підтримує всю структуру.

Зазвичай простих людей не допускали до зображень своїх богів, погляд на які був привілеєм жерців. Багато з цих зображень бачили й описували лише в момент їх насильницького знищення руками християнських місіонерів. Священики (волхв с), які зберігали храми, проводили ритуали та свята, користувалися великим авторитетом; вони отримували данину та частки військових чобіт від родових вождів.

Кам'яні ідоли північно-східних слов'ян у деяких випадках виглядали як гриби, без обличчя, з чітко виділеною капелюшком. Більше того, таких ідолів робили вручну, перевертаючи валун і надаючи йому форму гриба. У середньовічному рукописі XI-XIV століть «Слово святого Григорія, видумане в Тольцеа» є пряма вказівка на те, що слов'яни поклонялися таким фалічним ідолам. На думку деяких дослідників, такі ідоли були присвячені богу Роду або богу Велесу (за місцевим старовинним фольклором, кам'яні гриби присвячені Велесу).

Через те, що ці ідоли не мали обличчя, вони не були знищені. За віруваннями місцевого населення, такі кам'яні ідоли були цілющими, тому їх регулярно відвідували. У певні дні люди приносили їм дари, і щоб отримати зцілення від хвороби, вони повинні були сісти на ідола. Кам'яний гриб шанували і оберігали. Нешанобливе ставлення до цього кумира не допускалося. Хранителями традицій і ритуалів, які здійснювали навколо ідола, були дуже старі жінки; традиція передавалася з покоління в покоління.

Існують також повір'я, що такі кам'яні гриби забезпечували родючість ґрунту та людей. Тому подекуди поклоніння цим ідолам зберігалося століттями аж до кінця XX століття (і навіть після передачі в музей елементи ритуалів все ще виконуються). Датування кам'яних грибів приблизне; вони датуються приблизно 1000 роком нашої ери. Ці ідоли кам'яних грибів дуже схожі на двох слов'янських кам'яних ідолів із північно-східних земель: Шекснянського (у

Новгородському музеї, Новгородська область, Росія) та Себейського ідола (Музей Себея, Псковська область, Росія). Ці слов'янські ідоли мають обличчя і фалічні форми. Їх характерна особливість – капелюх.

На території Ніколо-Бабаївського монастиря (Некрасівський район) у 2020 р. було виявлено давньослов'янський кам'яний ідол. В етнографічних матеріалах Богдановича згадується стародавнє язичницьке місце, яке існувало до монастиря та церков. У тому місці, на Бабайках, поклонялися ідолу верховного небесного бога. Виявлений Бабаєвський ідол має чітку форму великого гриба, повністю вирізаного з валуна. Він дуже схожий на грибних ідолів з місцевих міст Плес і Мишкін. Виходячи з морфологічних даних, передбачається багатогранна культова функція цього ідола – родючість не лише землі й лісу, а й родючості для людей.

Багато слов'янських обрядів у старій релігії були засновані на землеробських урочистостях, а їх календар дотримувався місячних циклів. Під час Великої ночі, яка припадала приблизно на той самий час, коли ми сьогодні святкуємо Великдень, духи померлих блукали по землі, стукаючи у двері їхніх живих родичів, а шамани одягали вишукані костюми, щоб уберегти злі духи від шкоди.

Під час літнього сонцестояння, або Купала, влаштовували свято, на якому опудало запалювали у великому багатті. Це торжество було пов'язане з весіллям бога і богині родючості. Як правило, пари об'єднуються в пари та відзначають сексуальні ритуали, щоб вшанувати родючість землі.

Щороку наприкінці сезону жнив священики створювали величезну пшеничну споруду – вчені не погоджуються щодо того, чи це був пиріг чи опудало – і розміщували його перед храмом. Первосвященик стояв за пшеницею і запитував людей, чи можуть вони бачити його. Якою б не була відповідь, жрець благав богів, щоб наступного року врожай був такий рясний і великий, що ніхто не побачить його за пшеницею.

У слов'янській культурі існує безліч міфів, багато з яких присвячені богам і богиням. Одна з найвідоміших – це Чорнобог, який був втіленням

темряви. Він вирішив, що хоче керувати світом, а також усім Всесвітом, тому перетворився на великого чорного змія. Сварог знав, що Чорнобог нічого не хоче, тому взяв свій молот і кузню і створив додаткових богів, щоб допомогти йому зупинити Чорнобога. Коли Сварог покликав на допомогу, інші боги приєдналися до нього, щоб перемогти чорного змія.

Велес був богом, якого інші боги вигнали з небес, і він вирішив помститися, вкравши їхніх корів. Він викликав відьму Бабу-Ягу, яка створила потужний шторм, через який усі корови впали з неба в підземний світ, де Велес сховав їх у темній печері. Посуха почала охоплювати землю, і люди впали у відчай. Перун знав, що за хаосом стоїть Велес, тому своїм священним громом переміг Велеса. Зрештою він зміг звільнити небесних корів, забрати їх додому і навести порядок на землі.

Останнім часом спостерігається відродження інтересу до слов'янської міфології. Багато сучасних слов'ян повертаються до витоків своєї давньої релігії і відзначають свою культуру і традиції давнини. Крім того, слов'янський міф з'явився в ряді засобів поп-культури.

Слов'янське язичництво або слов'янська релігія описує релігійні вірування, міфи та ритуальні обряди слов'ян до християнізації, яка відбувалася на різних етапах між 8-м і 13-м століттям. Південні слов'яни, які, ймовірно, оселилися на Балканському півострові в VI–VII століттях нашої ери, що межував на півдні з Візантійською імперією, потрапили під сферу впливу східного православного християнства, починаючи зі створенням системи письма для слов'янських мов (по-перше Глаголиця, а потім кирилиця) у 855 році братами святими Кирилом і Мефодієм і прийняття християнства в Болгарії в 863 році. Далі східні слов'яни з офіційним прийняттям у 988 році Володимиром Великим Київської Русі.

Процес християнізації західних слов'ян був більш поступовим і складним. Морави прийняли християнство ще в 831 році, чеські князі прийшли за ними в 845 році, словаки прийняли християнство десь між 828 і 863 роками, але поляки прийняли його набагато пізніше, в 966 році, приблизно в той же час,

що і лужиці, і Полабські слов'яни потрапили під значний вплив римокатолицької церкви лише з 12 ст. Для них і лужицьких сербів християнізація йшла рука об руку з повною або частковою германізацією.

Проте християнізація слов'янських народів була повільним і – у багатьох випадках – поверхневим явищем, особливо на території сучасної Росії. Християнізація була енергійною в західних і центральних частинах нинішньої України, оскільки вони були ближче до столиці, Києва. Проте навіть там народний опір, очолюваний волхвами, язичницькими жерцями чи шаманами, періодично повторювався протягом століть.

Західні слов'яни Балтії завзято протистояли християнству, поки воно не було насильно нав'язано їм через Північні хрестові походи. Серед поляків і східних слов'ян повстання спалахували протягом 11 століття. Християнські хроністи повідомляли, що слов'яни регулярно знову приймали свою первісну релігію (*relapsi sunt denuo ad paganismus*).

Багато елементів слов'янської корінної релігії були офіційно включені в слов'янське християнство (що виявилось в архітектурі Російської церкви, іконописі тощо), і, крім цього, шанування слов'янських богів збереглося в неофіційних народах. релігія аж до сучасності.

Опір слов'ян християнству породив «примхливий синкретизм», який у старослов'янській лексиці визначали як двоєвір'я, «подвійна віра». З початку 20 століття слов'янська народна релігія зазнала організованого переосмислення та реінкорпорації в русі Слов'янської Рідної Віри (Родновери).

Мовна єдність і незначна діалектна диференціація слов'ян до кінця першого тисячоліття нашої ери, лексична одноманітність релігійної лексики свідчать про однорідність ранньослов'янської релігії. Стверджується, що сутність раннього слов'янства була етнорелігійною, а потім була етнонаціональною; тобто належність до слов'ян визначалася головним чином відповідністю певним віруванням і звичаям, а не тим, що вони мали певну расу або народилися в певному місці. Іванов і Топоров визначили слов'янську релігію як виросток нібито загальної протоіндоєвропейської релігії, поділяючи

сильну схожість з іншими сусідніми системами вірувань, такими як у балтів, Фракійці та Фрігійці.

Хоча, особливо в таких місцях, як Росія, місцевий розвиток давньої слов'янської релігії, ймовірно, також включав кілька впливів сусідніх фінських народів, які сприяли місцевому етногенезу.

Слов'янська (і балтійська) релігія та міфологія вважаються більш консервативними та ближчими до нібито оригінальної протоіндоєвропейської релігії – і, отже, дорогоцінною для розуміння останньої – ніж інші індоєвропейські похідні традиції, завдяки тому, що протягом усієї історії у слов'ян вона залишалася популярною релігією, а не була перероблена й удосконалена інтелектуальними елітами, як це сталося з іншими індоєвропейськими релігійними культурами.

Спорідненість з протоіндоіранською релігією очевидна в спільних подіях, включаючи ліквідацію терміна для верховного Бога Неба *Dyeus і його заміну терміном для «небо» (слов'янське Небо), зміщення індоєвропейського опису небесних божеств (авест. daeva, старослов'янське div; праіндоєвропейське *deiwos, «небесний», подібне до Dyeus) на позначення злих істот і паралельне позначення богів термін, що означає як «багатство», так і його «дарувач» (авест бага, слов'янське болото).

Значна частина релігійної лексики слов'ян, у тому числі віра (вільно перекладається як «віра», що означає «випромінювання знання»), svet («світло»), міг («мир», «угода частин», також що означає «світ») і раі («рай»), спільно з іранською мовою.

На думку Адріана Івахіва, індоєвропейський елемент слов'янської релігії міг включати те, що Жорж Дюмезілі вивчав як «трифункціональну гіпотезу», тобто потрійну концепцію суспільного ладу, представленого трьома кастами жерців, воїнів і хліборобів. За словами Гімбутаса, слов'янська релігія представляла собою безпомилкове перекриття будь-яких тем, які нібито виникли з індоєвропейських джерел, із стародавніми релігійними темами, що сягають незапам'ятних часів. Останні були особливо витривалими в

слов'янській релігії, представлені широкою відданістю Мат Сирі Землі, «Вогкій Матері-Землі». Рибаків зазначив, що спадкоємність і поступова комплексність слов'янської релігії почалася від відданості животворним силам (берегині), предків і верховного Бога Рода (саме «Покоління») і розвинувся у «високу міфологію» офіційної релігії ранньої Київської Русі.

1.3. Богатир як психологічний ідеал Київської Русі.

За Академічним тлумачним словником, богатир – це:

1) оспіваний у народній творчості герой, хоробрий воїн – людина-велетень з надзвичайною силою і відвагою;

2) про дужу, кремену, працювиту, відважну людину [20].

У образах богатирів втілені передані з покоління до покоління й високі гуманістичні, моральні і патріотичні ідеали народу, що стали важливим засобом виховання.

У науковій літературі є дві точки зору на походження слова «богатир». Найбільш поширеною є думка, згідно з якою вона вважається запозиченням з тюркських мов (В. Даль, М. Халанський, М. Фасмер та ін.), у роботах Ф. Буслаєва, О. Міллера затверджується також його загальнослов'янське походження. У нашій роботі для позначення головної дійової особи поряд з терміном «богатир» використовуються його синоніми «батир» та «герой» [21].

Фольклор зберігає історичне минуле, пов'язане з архаїчним архетипом. Билини у гранично концентрованому вигляді зберігають саме внутрішній сенс історії, її ритм. Розкриття образу богатира як національного архетипу у фольклорі також визначає актуальність та значущість даного підрозділу роботи.

Образ героя стоїть у центрі всієї розповіді. Епічна велич образу билинного героя створюється шляхом розкриття його благородних почуттів і переживань, якості героя виявляються в його вчинках. Зародились билини

наприкінці першого тисячоліття в Києві, Чернігові, Галичі, Новгороді та в інших містах і землях Русі. Відомі билини так званого Київського та Новгородського циклів. Серед них найранішими вважається билина про Святогора. Улюбленими героями билин Київського циклу (безпосередньо пов'язані зі славним градом Києвом та князем Володимиром) були воїни-богатирі: Ілля Муромець, Добриня Никитич, Альоша Попович, СтаврГодинович, Ботьга. Найпопулярніший серед них Ілля Муромець - селянський син, узагальнений образ руського воїна-патріота, безкорисливого захисника руської землі, вдовиць і сиріт. Популярним героєм народного епосу - билин -був і орач МикулаСелянинович, в образі якого оспівано працю і подвиг простої людини. Самі герої здебільшого є реальними історичними особами, імена яких згадують у давніх літописах [22].

Можна розглядати богатирство як виключно фізичну категорію. У такому разі мова йтиме про видатні фізичні дані людини (силу, витривалість), здатності застосувати свою сили, співвідносні з гіперболізованими прикладами билинних текстів. У структурі богатирства, сила є основним, фундаментальним аспектом.

Образ богатиря у свідомості народу міцно пов'язані з видатними фізичними даними, отже, з гіперболізованими прикладами їхньої демонстрації, не обмежуються лише битвами з чудовиськами чивиходом наодинці проти цілого ворожого війська.

У своїй вступній статті до збірки билин Ф. Селіванов писав: «Микула Селянинович оре таке поле, що ним треба їхати три дні, а соху Мікули не можуть підняти 30 воїнів із дружини Вольги. Ілля Муромець їде до Києва непрохідними лісами та болотами та одночасно влаштовує дорогу: однією рукою дерева з коренем рве, а іншою мости мостить. Варто згадати початкові шляхи сполучення в Стародавній Русі – тільки по річках, – щоб оцінити велич такої справи[23].

Слід зазначити, що богатирська сила мала ситуативний характер. Вона виявлялася у моменти найвищої напруги, у гострих критичних ситуаціях, коли

її прояв необхідний, наприклад, для захисту Батьківщини від ворогів. У певні моменти сила могла зникати (полон у татар, ув'язнення у князя та ін.). Тим самим епос по-своєму підкреслює цілком людську природу богатирів.

Насамперед, ми вважаємо за потрібне розглянути богатирство Іллі Муромця. Багато в чому Ілля Муромець став синонімом самому поняттю «богатир», і «богатирство» трактується насамперед як набір рис, характерних саме Іллі. Образ Іллі Муромця тісно пов'язаний з класичним розумінням богатирства в найбільш узагальненому трактуванні, що представляє синтез фізичної сили, високого морального вигляду, обов'язкового вчинення подвигів на благо Батьківщини: «...найпопулярніший і найулюбленіший у народі Ілля Муромець, простий селянський син, мужній і могутній воїн-патріот, захисник «вдів та сиріт» землі Руської. Ідеї, що пронизують весь зміст билинного епосу – ідеї єдності та величі Русі, патріотизму та служіння своїй батьківщині, гордість за неї – збереглися в билинах і в наступні часи. Протягом багатьох століть вони надихали народ на боротьбу проти іноземних загарбників, вселяючи в нього силу і зміцнюючи віру у перемогу над ворогом» [24].

Безперечно, Ілля Муромець – сильний і могутній захисник рідної землі – традиційно сприймається як вершина богатирства. Однак, було б неправильно розглядати даного богатиря як єдину його вершину і зводити весь спектр розуміння богатирства до єдиного образу.

Необхідно відзначити, що символом билинного богатирства також може розглядатися тріада: Ілля Муромець, Добриня Микитович, Альоша Попович. Незважаючи на значні різниці між персонажами основний билинної тріади, розглядаючи їх з погляду ідеї богатирства, вони укладаються у єдину парадигму релігійно-патріотичної діяльності, що включає у собі захист рідної землі, охорону кордонів, боротьби з жахливими ворогами.

Далі звернемося до такого монументального персонажа билин як Микула Селянинович. Микула Селянинович – орач, а оранка – це символічне перетворення простору, його окультурення, перетворення Хаосу на Космос

(неосвоєна земля стає освоєною ріллею). Основний сенс билини про Микулу – це оволодіння землею.

Необхідно зробити висновок, що у цьому контексті богатирство Микули представлено у двох аспектах. У вужчому – праці орача і ширшому – перетворенні простору, взаємодії з кістковою матерією без жорсткої прив'язки саме до орної праці.

Розширюючи смислове поле, ми зможемо включити до цієї категорії будь-який процес окультурення, впорядкування людиною дикої природи, хаотичного матеріального середовища: «У ті давні часи сірої старовини, коли там, де лежать тепер родючі степи, стояли непролазні листяні ліси, народ російський богатирем прорізався крізь них із теплих країн у холодні: на річки Волхов і Велику, на озера Ільмень Велоозеро» [25].

Билинний епос знайомить нас із кількома яскравими жіночими образами, найважливішими у тому числі є образи матері богатиря та її вірної дружини. Мати билинного героя має найпочесніший статус порівняно з рештою жінок. Це єдиний персонаж, стосовно якого богатир ніколи і за жодних обставин не допускає грубості.

За образою, нанесеною будь-ким матері героя, повинно наступати відплата з його боку. Прикладом може бути билинний сюжет про весілля Альоші Поповича, причому, билина може називатися по-різному: «Добриня і Альоша», «Добриня у від'їзді», «Невдале весілля Альоші».

Щоб добитися руки Настасії Микулішні, Альоша поширює брехливу звістку про загибель Добрині. Саме за цю брехню Добриня карає Альошу за однією з версій билини. За словами Добрині, подібною брехнею Альоша сильно образив його матір.

У богатирських билинах діяльність матері більш орієнтована на взаємини зі своїми сином. Такою є мати Добрині Микитовича. Вона багато передбачає, багато знає; вона здатна застерегти богатиря від нерозумних вчинків і навіть врятувати від майбутньої небезпеки (наприклад, давши йому батіг, що надає сили коневі, як у деяких варіантах билини «Добриня і Змій»).

У билині «Добриня та Маринка», мати змушує чаклунку, що обернула Добриню туром, повернути йому людську подобу і в деяких випадках сама перетворює її на кобилу, собаку або в сороку.

Як бачимо, образ матері в билинах може наділятися певними богатырськими рисами, але він, перш за все, служить для демонстрації поваги до батьків як ціннісного орієнтира для богатыря.

Другий за значимістю після матері жіночий билинний образ – вірна своєму чоловікові, любляча дружина. Кохання та вірність – ключові теми, в яких билинний епос демонструє нам стосунки богатыря зі своєю дружиною. Саме вони визначає хід подій у билинах про долі дружини та чоловіка.

Ці теми можуть по-різному трактуватися, по-різному може зображуватися сама дружина, проте всі билини цієї тематики розповідають про стійкість жінки у коханні та вірності.

У вже зачепленій билині про Добриню та Альошу, крім матері яскраво представлена дружина Добрині – Настасія Микулична. Вона не тільки чекає свогочоловіка з богатырської поїздки покладений термін, але потім відкидає сватання Альоші, бо не впевнена у смерті чоловіка.

Для неї не термін важливий: для неї важливіше, що, незважаючи на термін, чоловік все ще може виявитися живим і повернутися до неї. Лише втручання князя Володимира змушує жінку піти заміж [27].

Через подібні билинні приклади реалізовано народні уявлення про те, якою має бути жінка. Народний епос створює ідеальний образ жінки - як мудрої, шановної матері, здатної очолити сім'ю, так і дружини, люблячої, відданої чоловікові, здатної у тяжкий час зберегти вірність і врятувати чоловіка з біди.

Великі почуття, глибокі переживання характеризують билинний образ жінки, близькій богатырю, – це втілення ідеального характеру, уявлення про який жили у свідомості народу.

Висновки до розділу 1

1. Київська Русь – це одна з найбільших держав середньовічної Європи, що грала важливу історичну роль у долі народів і держав Заходу, Сходу і віддаленої Півночі. За таких умов і не дивно, що різноманітні аспекти суспільного життя Київської Русі розглядалися науковцями з усього світу у різні епохи.

Відповідно, таке значне суспільне утворення відіграло велику роль не тільки у політичному аспекті, а й з культурологічної точки зору, створивши міцне підґрунття для зародження духовної самосвідомості українського народу і як наслідок - формування психологічних підходів до розуміння призначення людини та мети її діяльності у давньоруській громаді.

Варто відзначити, що у сучасній науці практично відсутні роботи, які присвячені вивченню психології буття особи у Київській Русі.

Психологізм давньоруської людини та чинники його формування розглядаються науковцями комплексно, у тісному взаємозв'язку із культурними, генеалогічними, релігійними, адміністративними та літературно-мистецькими факторами.

2. Людське суспільство розвивалося поетапно – від магічного через релігійне до наукового – а міфи та ритуали (які збереглися навіть до наукової стадії) свідчили про архаїчні способи мислення, які інакше було важко реконструювати.

Щодо зв'язку між міфом і ритуалом, то міфи мають на меті пояснити незрозумілі інакше ритуали.

Хоча не впевнено, чи був у слов'янській релігії організований пантеон богів, порівнянний з іншими індоєвропейськими народами, такими як греки, римляни чи скандинави, у слов'ян, безсумнівно, були свої божества.

Хоча багато з них можуть відображати більш давнє спільне індоєвропейське минуле, залишається спірним, чи поклонялися цим богам на

всій величезній території слов'янської Європи (від Балтійського до Чорного моря) чи, радше, змінювалися залежно від місцевості та специфічне слов'янське плем'я.

Про обряди та культові місця в слов'янській релігії відомо небагато. Імовірно, що багато обрядів проводилися просто неба, навколо природних місць, як-от святі дерева (зокрема, дуби, пов'язані з Перуном), гаї, джерела річок, пагорби, каміння.

Космологія давньослов'янської релігії, яка збереглася в сучасній слов'янській народній релігії, уявляється як триярусна вертикальна структура, або «світове дерево», як це поширене в інших релігіях.

На вершині – небесний план, символізований птахами, сонцем і місяцем; середня площина – це площина земного людства, яку символізують бджоли та люди; у нижній частині споруди знаходиться потойбіч, який символізують змії та бобри, а також хтонічний бог Велес.

Останнім часом спостерігається відродження інтересу до слов'янської міфології. Багато сучасних слов'ян повертаються до витоків своєї давньої релігії і відзначають свою культуру і традиції давнини. Крім того, слов'янський міф з'явився в ряді засобів поп-культури.

3. Епічна велич образу билинного героя створюється шляхом розкриття його благородних почуттів і переживань, якості героя виявляються в його вчинках.

Образ богатира у свідомості народу міцно пов'язані з видатними фізичними даними, отже, з гіперболізованими прикладами їхньої демонстрації, не обмежуються лише битвами з чудовиськами чивиходом наодинці проти цілого ворожого війська.

Через билинні приклади реалізовано народні уявлення про те, якою має бути жінка. Народний епос створює ідеальний образ жінки – як мудрої, шановної матері, здатної очолити сім'ю, так і дружини, люблячої, відданої чоловікові, здатної у тяжкий час зберегти вірність і врятувати чоловіка з біди.

Великі почуття, глибокі переживання характеризують билинний образ жінки, близькій богатирю, – це втілення ідеального характеру, уявлення про який жили у свідомості народу.

РОЗДІЛ 2 ПСИХОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ У ХРИСТІЯНСЬКІЙ КИЇВСЬКІЙ РУСІ

2.1. Роль релігії у формуванні психологічного буття людини у Київській Русі

Стара приказка про те, що в лисячих норах немає атеїстів, насправді не відповідає дійсності. До, під час і після бою ми можемо знайти атеїстів, які постійно дотримуються своєї орієнтації. Однак це правда, що люди часто звертаються до своєї віри як до джерела розради та підтримки у найнапруженіші моменти. Насправді, деякі групи, такі як літні люди та групи меншин, швидше за все, звертатимуться за допомогою до своєї віри, ніж до сім'ї, друзів і системи охорони здоров'я.

Емпіричні дослідження багатьох груп, які мають справу з основними стресовими факторами життя, такими як стихійне лихо, хвороба, втрата близьких, розлучення та серйозні психічні захворювання, показують, що релігія та духовність загалом допомагають людям подолати, особливо людям з найменшими ресурсами, які стикаються з найбільш неконтрольованими. проблем. Однак існує багато форм релігійного подолання, і деякі є більш корисними, ніж інші. Люди можуть використовувати багато релігійних і духовних ресурсів, які були пов'язані з кращим пристосуванням під час кризи. Ці позитивні релігійні методи подолання включають духовну підтримку від Бога чи вищої сили, ритуали для полегшення життєвих переходів, духовне прощення, підтримку з боку релігійної установи або духовенства та перетворення стресової ситуації на більшу, більш доброзичливу систему значень [27].

З іншого боку, деякі форми релігійного та духовного подолання можуть бути більш проблематичними. Життєві події можуть сколихнути та розколоти

людей духовно, а також психологічно, соціально та фізично. Люди можуть духовно боротися зі своїм розумінням Бога, з внутрішніми конфліктами або з іншими людьми. Все більше досліджень пов'язують цю духовну боротьбу з вищими рівнями психологічного розладу, погіршенням фізичного здоров'я та ще більшим ризиком смертності. Таким чином, психологам та іншим медичним працівникам важливо усвідомлювати подвійну природу релігії та духовності; вони можуть бути життєвоважливими ресурсами для здоров'я та благополуччя, але вони також можуть бути джерелами страждання.

Християнізація Київської Русі проходила в кілька етапів. На початку 867 р. Константинопольський патріарх Фотій оголосив іншим християнським патріархам, що руси, охрещені його єпископом, з особливим ентузіазмом прийняли християнство. Спроби Фотія християнізувати країну, здається, не мали довготривалих наслідків, оскільки Перший літопис та інші слов'янські джерела описують Русь X століття як міцно укорінену язичництво. За Початковим літописом остаточна християнізація Київської Русі датується 988 роком, коли Володимир Великий був хрещений у місті Херсонес і приступив до хрещення своєї родини та народу в Києві. Останні події в українській та російській літературі традиційно називають хрещенням Русі.

За церковним переказом, християнство вперше приніс на територію сучасних Білорусі, Росії та України святий Андрій, перший апостол Ісуса Христа. Він поїхав за Чорне море до грецької колонії Херсонес Таврійський у Криму, де навернув у нову віру кілька тисяч чоловік. Нібито святий Андрій мандрував також на північ вздовж річки Дніпро, де приблизно в V столітті буде засновано Київ, і аж на північ до майбутнього Великого Новгороду. Легендарна оповідь «Початкового літопису» розповідає, що святий Андрій по дорозі потішався слов'янськими звичаями митися в гарячій паровій бані.

Північно-Причорноморські грецькі колонії, як у Криму, так і на сучасних українських узбережжях Азовського та Чорного морів, майже тисячу років залишалися головними центрами християнства у Східній Європі. Серед відомих християнських місць тут є Інкерманський печерний монастир,

середньовічний візантійський монастир, де імовірно зберігалися мощі святого Климента, четвертого єпископа Риму, до їх перевезення в Сан-Клементе святими Кирилом і Мефодієм.

Святі Кирило і Мефодій були місіонерами християнства серед слов'янських народів Болгарії, Великої Моравії та Паннонії. Своєю творчістю вони вплинули на культурний розвиток усіх слов'ян, за що отримали титул «Апостоли слов'ян». Їм приписують розробку глаголиці, першого алфавіту, який використовувався для транскрибування старослов'янської мови. Пізніше їхні учні створили кирилицю в Першому Болгарському царстві, яка використовується зараз у багатьох слов'янських країнах, у тому числі і в Росії. Після їхньої смерті їхні учні продовжили місіонерську діяльність серед інших слов'ян. Обидва брати шануються в Українській Католицькій і Візантійській Католицьких Церквах, а також у Православній Церкві як святі з титулом «рівноапостольні».

Найавторитетнішим джерелом ранньої християнізації Русі є енцикліка патріарха Фотія, датована початком 867 р. Згадуючи облогу Константинополя 860 р., Фотій повідомляє східним патріархам та єпископам, що після звернення болгар до Христа в 863 р. руси наслідували його приклад. Як і у випадку з болгарами, Патріарх вважав за доцільне послати до варварів єпископа з Константинополя.

З деякими модифікаціями цю історію повторює Костянтин VII у «De Administrando Imperio», за яким слідують кілька поколінь візантійських істориків, включаючи Іоанна Скілиця та Йоаннеса Зонараса. Те, що імператорський двір і патріархат вважали Русь X ст. християнами, видно з того, що Руське єпископство було перераховано в списках християнських кафедр, складених за правління Лева Мудрого та Костянтина VII. Є й аргументу *mehsilentio*: жодне грецьке джерело не зафіксувало другого хрещення русів у 90-х роках.

Якими б не були зусилля Фотія щодо християнізації русів, їх ефект був недовгим. Хоча не згадують про місію Фотія, автори Першого літопису знали,

що до 944 р. значна частина київського населення була християнами. Урусько-візантійському договорі, збереженому в тексті літопису, християнська частина руїв клянуться відповідно до своєї віри, а правлячий князь та інші нехристияни за язичницьким звичаєм закликають Перуна і Велеса. Київський собор Святого Іллі (культ якого в слов'янських країнах був дуже схожий на культ Перуна) згадується в тексті літопису, що дає сучасним науковцям роздуми про те, скільки церков існувало в той час у Києві.

Чи то в 945, чи в 957 році правляча регентка Ольга Київська відвідала Константинополь з одним священиком Григорієм. Її прийом при імператорському дворі описано в *DeCeremoniis*. За переказами, візантійський імператор Костянтин VII закохався в Ольгу; однак вона знайшла спосіб відмовити йому, обдуривши його, щоб він став її хрещеним батьком. Коли її хрестили, вона сказала, що хрещеному батькові не годиться одружуватися зі своєю хрещеною дочкою .

Хоча зазвичай припускають, що Ольга була хрещена в Константинополі, а не в Києві, немає чіткої згадки про причастя, тому жодна версія не виключається. Відомо, що Ольга також просила єпископа та священиків з Риму. Її син Святослав (963-972 рр.) продовжував поклонятися Перуну та іншим богам слов'янського пантеону. Усе життя залишався впертим язичником; згідно з «Початковою хронікою», він вірив, що його воїни втратять до нього повагу і знущатимуться з нього, якщо він стане християнином.

Наступник Святослава Ярополк I (р. 972-980), схоже, ставився до християнства більш примирливо. Пізньосередньовічні джерела навіть стверджують, що Ярополк обмінявся послами з Папою. ХроніконАдемара де Шабана та життя св. Ромуальда (П'єтроДаміані) фактично документують місію святого Бруно Кверфуртського на землі Русі, де йому вдалося навернути в християнство місцевого короля (одного з трьох братів). хто керував землею).

Ярополк пройшов деякі попередні обряди хрещення, але був убитий за велінням свого зведеного брата-язичника Володимира (чиї власні права на престол були під сумнівом) до того, як його навернення було оформлено.

Згідно з цією теорією, будь-яка інформація про хрещення Ярополка за латинським обрядом буде приховувана пізнішими православними літописцями, які прагнули зберегти образ Володимира апостола Русі незаплямованим для наступних поколінь.

У перше десятиліття правління Володимира настала язичницька реакція. Перуна було обрано верховним божеством слов'янського пантеону, а його ідола поставили на пагорбі біля царського палацу. Це відродження язичництва відбувалося одночасно з подібними спробами ярла Хокона в Норвегії та (можливо) Свейна Форкборода в Данії. Його релігійна реформа зазнала невдачі. До кінця 980-х років він визнав за потрібне прийняти монотеїзм з-за кордону.

«Початкова хроніка» повідомляє, що у 986 році Володимир зустрівся з представниками кількох релігій. Результат забавно описано в наступному апокрифічному анекдоті. Під час зустрічі з болгарами-мусульманами Волги Володимир визнав їхню релігію непридатною через вимогу обрізання та табу на алкогольні напої та свинину; мовляв, Володимир з цього приводу сказав: «Пити - радість русам». Він також консультувався з єврейськими посланцями (які, можливо, були хозарами, а могли і не бути), запитував їх про іудаїзм, але в кінцевому підсумку відкинув його, сказавши, що вони втратили Єрусалим. було свідченням того, що вони були покинуті Богом.

У 987 році, за результатами консультації зі своїми боярами, Володимир послав послів для вивчення релігії різних сусідніх народів, представники яких закликали його прийняти їхню віру. Про мусульманських болгар Волги посланці повідомляли, що серед них немає радості; тільки смуток і великий сморід. У похмурих церквах німців його емісари не бачили краси; але в соборі Святої Софії, де був запущений повний святковий ритуал візантійської церкви, щоб вразити їх, вони знайшли свій ідеал: «Ми більше не знали, на небі ми чи на землі, – повідомляли вони, – ні такої краси, і ми не знаємо, як про це розповісти».

Після хрещення Києва подібні обряди відбулися в інших міських центрах країни. В Іоакимовському літописі розповідається, що дядько Володимира

Добриня «вогнем» примушував новгородців до християнства, а місцевий староста Путята переконував своїх співвітчизників прийняти християнську віру «мечем». Тоді ж єпископ Іоаким Корсунянин на місці язичницького кладовища побудував перший, дерев'яний, собор Премудрості «на 13 верхів».

Язичництво зберігалось в країні тривалий час, впливаючи під час Верхньоволзького повстання та інших випадкових язичницьких протестів. Особливо вороже ставилася до нової релігії північно-східна частина країни з центром у Ростові. Сам Новгород зіткнувся з язичницьким повстанням аж у 1071 р., у якому єпископ Федір зіткнувся з реальною загрозою для його особи; Князь Гліб Святославич розігнав натовп, розрубавши сокирою чаклуна навпіл.

Християнізація Русі міцно об'єднала її з Візантійською імперією. У Києві та інших центрах країни перейнялася грецька культура навчання та книги. Церкви почали будувати за візантійським зразком. Під час правління сина Володимира Ярослава I митрополит Іларіон написав перший відомий твір східнослов'янської літератури, складну промову, в якій він прихильно порівнював Русь з іншими землями, відомими як «Проповідь про закон і благодать».

Першою повністю збереженою датованою східнослов'янською книгою було Остромирове Євангеліє, створене в Новгороді в той же період. Але єдиний збережений твір мирської літератури, «Слово о поході Ігоревім» свідчить про те, що певна міра язичницького світогляду збереглася і за християнської Київської Русі.

У 1988 році вірні східно-католицької та православної церков, що мають коріння з хрещення Києва, відзначили тисячоліття східнослов'янського християнства. Великі святкування в Москві змінили характер взаємин між радянською державою і церквою. Вперше з 1917 року численні храми та монастирі були повернуті Російській Православній Церкві. В українських громадах по всьому світу члени різних українських церков також відзначали Тисячоліття християнства в Україні.

У 2008 році Національний банк України випустив в обіг пам'ятні монети «Християнізація Київської Русі» в рамках серії «Відродження християнської духовності в Україні».

2.2. Загальна характеристика давньоруської релігійної психологічної літератури

Психологія релігії складається із застосування психологічних методів та інтерпретаційних рамок до різноманітного змісту релігійних традицій, а також до релігійних і нерелігійних осіб. Надзвичайний діапазон методів і рамок можна корисно підсумувати щодо класичної відмінності між природничо-науковим і людсько-науковим підходами.

Перший кластер здійснюється за допомогою об'єктивних, кількісних і бажано експериментальних процедур перевірки гіпотез щодо причинно-наслідкових зв'язків між об'єктами дослідження. Навпаки, людсько-науковий підхід отримує доступ до світу людського досвіду, використовуючи якісні, феноменологічні, а також методи інтерпретації з метою розрізнення значущих, а не причинно-наслідкових зв'язків між явищами, які ми прагнемо зрозуміти.

Психологи релігії переслідують три основні проекти:

- 1) систематичний опис, особливо релігійного змісту, поглядів, переживань і виразів;
- 2) пояснення походження релігії як в історії людського роду, так і в особистому житті, беручи до уваги різноманітність впливів;
- 3) відображення наслідків релігійних настроїв і поведінки як для окремої людини, так і для суспільства в цілому.

Психологія релігії вперше виникла як самосвідома дисципліна наприкінці XIX століття, але всі три ці завдання мають історію на багато століть до цього.

Серед оповідних пам'яток насамперед варто виділити давньоруські літописи, серед яких чільне місце посідає «Повість минулих літ» літописця Нестора. Твір орієнтовно написаний у 1112-1113 рр. і редагований пізнішими авторами в 1116-му й 1118 рр.

Однак ні в оригіналі, ні в цих редакціях твір не зберігся. Він дійшов до нас у пізніших списках, найпоширенішими з яких є Лаврентіївський (1377 р.) та Іпатіївський, що його датують двадцятими роками XV ст. Взаємовідповідність текстів цих списків вивчена ще недостатньо, хоча, на думку дослідників, багато місць «Повісті» в Іпатіївському списку є давнішими за Лаврентіївський.

«Повість временних літ» є давньосхіднослов'янським літописом Київської Русі приблизно з 850 по 1110 р., спочатку складений у Києві близько 1113 р. Назва твору походить від початкового речення тексту, яке звучить так: «Це оповідання минулих років щодо походження Руської землі, перші київські князі, і з якого джерела почалася земля Руська».

Твір вважається фундаментальним джерелом у тлумаченні історії східних слов'ян. Зміст сьогодні відомий з кількох збережених видань і кодексів, які протягом багатьох років переглядалися і демонструють незначні відмінності один від одного.

Історичний період, висвітлений у «Повісті временних літ», починається з біблійних часів у вступній частині тексту і завершується 1117 роком у третьому виданні Хроніки. Через декілька визначених хронологічних проблем у творі та численні логічні невідповідності, які були виявлені на що вказували історики протягом багатьох років, цінність Хроніки як надійного історичного джерела була поставлена під сувору увагу сучасних експертів у цій галузі.

«Руський Початковий літопис» насичений християнськими темами та біблійними алюзіями, які часто стверджують, що відбивають чернече авторство тексту. Незважаючи на віднесення до старосхіднослов'янської літератури, літопис також належить до жанру християнської літератури.

У вступі літописець був присвячений дослідженню біблійного походження слов'янського народу, простежуючи його спадщину до часів Ноя.

У багатьох випадках по всьому тексту літописець відкрито поблажливо обговорює слов'ян-язичників, кажучи, «бо вони були лише язичниками, а тому неосвіченими». Пізніше в літописі одним із найважливіших моментів оповіді є навернення князя Володимира в православне християнство, що спричинило широку християнізацію Київської Русі.

Згідно з так званою «Корсунською легендою», поданою в літописі перед хрещенням Володимира, князь заволодів грецьким містом Корсунем (Херсонесом), розташованим на Кримському півострові, намагаючись отримати певні вигоди від імператора Василя.

Після успішного завоювання міста Володимиром він зажадав віддати «незаміжню» сестру імператора на шлюб з ним. Почувши звістку з Корсуня, імператор Василь відповів, що «Християнам не годиться видаватись за язичників.

Якщо ти хрестишся, то матимеш її за дружину, успадкуй Царство Боже і буде нашим товаришем у вірі. Легенда завершується прийняттям Володимиром християнства в церкві Василя в Корсуні та одруженням із сестрою імператора Анною Порфирогенитою.

Протягом століть після створення Хроніки правдивість легенди була предметом широких дискусій. Багато істориків, антикварів та археологів намагалися визначити фактичне місце навернення Володимира, синтезуючи текстові свідчення літопису з речовими доказами з Криму.

Їхні зусилля стали відомі в царині історичної дисципліни як «археологія корсунської легенди».

Ці пошуки завершилися під час єпархіального управління архієпископа Інокентія (1848-57), коли на руїнах Херсонеса, археологи розкопали фундаменти трьох церков і визначили, що та, що містить найбагатші знахідки, нібито була використана для хрещення київського князя.

Виявлених речових доказів виявилось достатньо, щоб з достатньою точністю визначити справжнє місце подій легенди. На початку 1860-х років Східна православна церква розпочала будівництво Володимирського собору в

Херсонесі, який тричі руйнувався після першого зведення і щоразу оновлювався.

Востаннє собор зазнав руйнувань під час Жовтневої революції і не був відновлений до падіння Радянського Союзу. Стверджується, що, вшановуючи Володимира Великого та його внесок у східне православ'я, собор служить меті підтвердження історичних зв'язків Росії з Кримським півостровом, розповіді про які збереглися в Літописі.

Слово про закон і благодать – проповідь київського митрополита Іларіона. Це один із найдавніших доступних слов'янських текстів, написаний за кілька десятиліть до Першого літопису. Оскільки Іларіон вважався письменником, гідним наслідування, ця проповідь мала великий вплив на подальший розвиток як стилю, так і змісту літератури Київської Русі.

Проповідь ділиться на дві окремі частини. У першій частині представлено Благодать Нового Завіту, яка перевершує і замінює Закон Старого Завіту. Іларіон переказує старозавітний розповідь про Агар, служницю Авраама, і Сарру, його дружину. Він порівнює Ісаака, «вільного сина вільної матері», до послідовників християнства, а Ізмаїла, «слугу (не по-справжньому вільної людини)», до євреїв.

Іларіон наголошує, що спочатку був Закон, а потім прийшла Благодать, як Ізмаїл прийшов до Ісаака. Потім він пояснює, що Євангеліє тепер поширюється по всій землі, а «озеро Закону» висохло.

Друга частина виступає як панегірик Володимиру, великому князю Київському, хрестителю Русі. Воно написано в дуже риторичному панегірику, можливо, з метою представлення Володимира як кандидата на канонізацію.

Хоча проповідь, найімовірніше, була складена для християнської еліти Київської Русі та виголошена в Софійському соборі в Києві, досі вчені не знають багатьох деталей, що стосуються викладу проповіді. Деякі вчені припускають, що дві частини проповіді були представлені з різних приводів і були зібрані лише під час пізнішої компіляції.

«Слово о поході Ігоревім»– анонімна епічна поема, написана давньосхіднослов'янською мовою. Назва іноді перекладається як «Слово о поході Ігоревім», «Пісня о полку Ігоревім», «Слово о полку Ігоревім», «Слово о полку Ігоревім» і «Слово о поході Ігоревім».

У поемі розповідається про невдалий набіг Ігоря Святославича (пом. 1202) на половців Дону. Хоча деякі заперечують автентичність поеми, сучасний науковий консенсус полягає в тому, що поема є автентичною і датується середньовічним періодом (кінець 12 століття).

«Слово о полку Ігоревім» було перероблено Олександром Бородіним як опера і стало однією з великих класиків російського театру. Під назвою «Князь Ігор» вона була вперше виконана в 1890 році.

У повісті розповідається про невдалий набіг у 1185 році князя Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича на половців, що жили по Нижньому Дону. Згадуються й інші історичні діячі Русі, зокрема скальд Боян (Бард), князі Всеслав Полоцький, Ярослав Осмомисл Галицький, Всеволод Велике Гніздо Суздальський. Автор звертається до ворогуючих руських князів і закликає до єдності перед постійною загрозою з тюркського Сходу. Похід Ігоря зафіксований у Київському літописі (бл. 1200).

Описи показують співіснування християнства та давньослов'янської релігії. Дружина Ігоря Ярославна закликає природні сили зі стін Путивля. Серед художніх образів поряд із знеособленими язичницькими богами представлені християнські мотиви.

Казку порівнюють з іншими національними епосами, зокрема з «Піснею про Роланда» та «Піснею про Нібелунгів». Однак книга відрізняється від сучасних західних епосів численними і яскравими описами природи та зображенням ролі, яку природа відіграє в житті людей.

На думку більшості, поема є композицією кінця 12 століття, можливо, складеною усно й зафіксованою в письмовій формі в якийсь момент протягом 13 століття. Деякі вчені розглядають можливість того, що поема в її нинішньому вигляді є національною романтистською компіляцією та

перебудовою кількох автентичних джерел. Теза про те, що вірш є повною підрубкою, висувалася в минулому, але широко дискредитована; Було продемонстровано, що мова поеми ближча до справжньої середньовічної східнослов'янської, ніж це можливо підробником кінця 18 століття. Лише в 1951 році вчені виявили стародавні берестяні документи зі змістом цією середньовічною мовою.

Одним із вирішальних моментів у суперечці про автентичність є співвідношення «Слова о полку Ігоревім» і беззаперечно автентичної поеми «Задонщина», створеної наприкінці XIV-XV ст. для прославлення перемоги Дмитра Донського над монголо-татарськими військами. правителя Золотої Орди Мамаю в Куликовській битві і збереглася в шести середньовічних примірниках. В обох текстах є майже ідентичні уривки, де відрізняються лише особисті імена. Традиційна точка зору вважає Задонщину пізнім наслідуванням, зразком якого є «Слово».

Версія підрубки стверджує зворотне: «Повість Ігорева» написана з використанням «Задонщини» як джерела. Аналіз Романа Якобсона та Андрія Залізняка показує, що уривки Задонщини з відповідниками у «Слові» відрізняються від решти тексту за рядом мовних параметрів, тоді як для «Повісті Ігоря» це не так. Цей факт сприймається як свідчення того, що «Слово» є оригінальним щодо Задонщини. Залізняк також вказує на те, що уривки Задонщини, які є паралельними з тими в «Слові Ігоревім», але відрізняються від неї, можна пояснити лише в тому випадку, якщо джерелом Задонщини було «Слово» (різниці можуть бути наслідком спотворення оригіналу). Текст «Слово» автора та різних редакторів версій «Задонщини», але не навпаки.

Прихильники тези про підрубку наводять іноді суперечливі аргументи: деякі автори бачать у тексті численні галицизми; тоді як інші бачать германізми, треті богемізми.

Сучасна діалектологія вважає Псков і Полоцьк двома містами, де, найімовірніше, було написано «Повість». Численні особи були запропоновані

як його автори, в тому числі князь Ігор і його брати. Інші автори вважають епос виник у Південній Русі з багатьма елементами, що відповідають сучасній українській мові.

Як тільки до Ігоря долучився брат Буй-Тур Всеволод зі своїми хоробрими воїнами, тоді рушили вони в степи. Та на небі показалися зловісні знаки, що їх поет вважає за ворожбу нещастя. Сонце притьмилося, звіялася буря, військо почало непокоїтись. Але Ігор став перед військом і гукнув голосно:

– Браття! Лучче згинути в поході, аніж завертатися собі на сором! Ходім аж до Дону, щоб шолом води з нього зачерпнути, або копіє (спис) зломити і вмерти.

І рушили далі. Вдосвіта стали над річкою Каялою, що впадає до Озівського моря (тепер ця річка зветься Калміжа) вишикувалися в ряди й загородили степ червоними щитами, наче муром.

Це було в п'ятницю рано. Кончак і Іза, половецькі хани, виступили зі своїм військом, і почалася страшна битва. Першого дня наші князі побили половців, забрали в них багато майна й хоругв, що їх воїни кинули до ніг хороброму Ігореві Святославовичеві.

Настала ніч, і здавалося, що половці вже повтікали. Але досвіта в суботу вони знову кинулися в битву й билися розпачливо. Списи ломилися, мечі щербилися, дудніла земля над Каялою, бо з-над Дону й Донця йшли з войовничими вигуками нові сили половців своїм на поміч. Билися знову цілу суботу, і знову битва була невирішеною.

А в неділю рано зійшлися знову, та вже не було сили у хоробрих лицарів. До полудня майже всі погинули, а князів узяли половецькі хани в неволю. Взяли Ігоря, і Всеволода, і Володимира, і Святослава.

Поет каже, що від того посумніла вся українська земля, а київський князь Святослав мав тої ночі страшний сон, який віщував йому, що його сили (себто поддані йому князі) Ігор і Всеволод у велику біду потрапили. А як дійшла до Києва страшна звістка про битву над Каялою, то заплакала вся Україна й заридала Ігорєва дружина, княгиня Ярославна у Путивлі. Поет закликає всіх

українських князів, щоб пішли помститися за Ігоря, бо половці й до них незабаром доберуться. І справді, відразу після тієї трагічної битви. Половці знову кинулися на Україну і спустошили її аж по сам Київ.

Та князь Ігор не довго був у половецькій неволі. Йому пощастило познайомитися з половчином Овлуром, і той допоміг князеві втекти з неволі на Україну.

Невідомий поет описує його втечу і те, як половці пустилися рано за ним у погоню, але не здогнали. Ігор летів птахом і щасливо дістався у Новгород. І тоді зраділа вся Україна. І два роки пізніше визволилися з неволі й інші князі та повернулися додому.

А половці вже й не нападали, бо були дуже ослаблені тою битвою, а з Азії загрозу становив їм інший народ монгольського походження – татари, що потім розбили їх зовсім, і самі почали знищувати Україну.

Галицько-Волинський літопис – визначний еталон давньоруської літератури та історіографії, що охоплює 1201-1292 рр. в історії Галицько-Волинського князівства (сучасної України). Оригінальний літопис не зберігся; найстаріший відомий примірник знаходиться в Іпатіївському кодексі.

Він був відкритий у 1809 році російським істориком і публіцистом Миколою Карамзіним як заключна частина Іпатіївського кодексу 15 століття. Знайшов також другий кодекс Галицько-Волинського літопису – кодекс Хлебніковського XVI ст. (який вважається основним). Усі відомі нині науці шість кодексів Галицько-Волинського літопису, у тому числі Іпатіївський кодекс, починаються з кодексу Хлебніковського.

Упорядник Галицько-Волинського літопису пояснив претензії Галичини на Київське князівство. Перша частина літопису (літопис Данила Галицького) написана в Холмі і, можливо, боярином Діонісієм Павловичем.

Детальний аналіз тексту та порівняння з іншими руськими літописами і хронікою Длугоша дає можливість виявити п'ять редакторів:

1) редактора, що довів працю до 1234 р. за Іпатіївським списком (писав близько 1255 р.);

- 2) редактора – продовжувача літопису до 1266 р. (писав близько 1269 р.);
- 3) дальшого продовжувача літопису до 1286 р. (писав близько 1285 р.);
- 4) редактора, який довів запис до 1289 р., докорінно переробивши (починаючи від 1261 р.) продовження літопису редактором 1286 р. і частково редактором 1266 р. (писав близько 1289 р.);
- 5) останнього редактора, що продовжив літопис від 1289 до 1292 р. та вніс деякі редакційні зміни. Час його роботи - початок XIV ст.[28].

Якщо «Повість минулих літ» зображує або корінних руських жон, або ж візантійських принцес, «Київський літопис» акцентує увагу лише на місцевих княгинях чи родичках князів, то «Галицько-Волинський літопис» звертається до історичних осіб Заходу (Польщі, Угорщини, Німеччини), які подекуди й не мали прямого відношення до історії Руського королівства. До того ж, «Галицько-Волинський літопис» пише про жінок, які були не лише дружинами князів чи королів, а й займалися державними справами, правили як регенти, або, принаймні, боролися за владу для своїх синів [29, с. 305].

Джерела для написання літопису, як засвідчують дослідження використовувались різні, у ньому наводились документи, окремі літописні записи, що були складені у містах Володимирі, Галичі, Холмі, Пінську, Любомлі, деякі оповідання, як наприклад, розповідь про бій над річкою Калкою тощо. Літописці нерідко користувались народними переказами, дружинним епосом, піснями, а також народними приказками і прислів'ями. Літопис, як правило, складався у княжому дворі і його автори були виразниками інтересів княжої верхівки. Вони відстоювали ідею збереження єдності Русі й засуджували тих представників боярської знаті, які сіяли крамолу і підривали авторитет княжої влади. Центральне місце у літописі посідає прославлення князів з роду Романа Мстиславича. Оскільки літопис писався різними авторами, то літописці відбивали точку зору різних князів. Перший автор, наприклад, присвятив основну увагу діяльності князя Данила Галицького, інші літописці підкреслювали роль князя волинського Володимира Васильовича. Основна ідея літопису виражається в обґрунтуванні права князя і Галицько-Волинської

держави володіти Києвом і всією Південною Руссю. В літописі відображені найголовніші події виникнення, розвитку і занепаду Галицько-волинського князівства. Його автори були високоосвіченими людьми, які володіли іноземними мовами, зокрема, добре знали вже згадані грецьку, латинську, польську, німецьку і литовську мови. Літопис є важливим джерелом вивчення історії і культури Галицько-Волинського князівства та України взагалі. Про це свідчать ті місця літопису, де логічний і стилістично виразний хід розповіді його попередника переривається фразами, які, безумовно, належать перу останнього редактора.

2.3. «Повчання» Володимира Мономаха як приклад давньоруської релігійної психологічної літератури

Володимир II Мономах – великий князь Київської Русі з 1113 по 1125 рр. Вважається святим у Східній Православній Церкві і його день святкується 6 травня.

Він був сином Всеволода I (одружився в 1046 р.) від родича візантійського імператора Костянтина IX Мономаха, від якого Володимир отримав прозвище. Сучасна візантійська практика іменування дозволяла прийняти материнське прізвище, якщо вважалося, що родина матері має більш високе походження, ніж родина батька.

У своєму знаменитому «Повчанні» (також відомій як «Заповіт») власним дітям Мономах згадує, що провів 83 військові походи і 19 разів укладав мир з половцями. Спочатку він вів війну проти степу разом зі своїм двоюрідним братом Олегом, але після того, як Володимир був посланий батьком правити Черніговом і Олег уклав мир з половцями, щоб відібрати у нього це місто, вони розійшлися. З того часу Володимир і Олег були запеклими ворогами, які часто

вступали в міжусобні війни. Ворожнеча тривала між їхніми дітьми та більш далекими нащадками.

З 1094 року його головною вотчиною було південне місто Переяслав, хоча він також контролював Ростовську, Суздальську та інші північні губернії. На цих землях він заснував кілька міст, зокрема його тезку Володимир, майбутню столицю Росії. Щоб об'єднати руських князів у боротьбі проти Великого Степу, Володимир ініціював три князівські з'їзди, найважливіші з яких відбулися в Любечі в 1097 році та в Долобську в 1103 році.

У 1107 р. він переміг Боняка, половського хана, який очолив навалу на Київську Русь. Коли в 1113 році помер Святополк II, київське населення підняло повстання і викликало Володимира до столиці. Того ж року він увійшов до Києва на велику радість натовпу і царював там до своєї смерті в 1125 році. Як видно з його Інструкції, він проголосив ряд реформ, щоб послабити соціальну напругу в столиці. У ці роки припав останній розквіт Стародавньої Русі, яка була розірвана через 10 років після його смерті.

Володимир Мономах похований у Софійському соборі Києва. Наступні покоління часто називали його правління золотим віком цього міста. З ім'ям Мономаха пов'язані численні легенди, зокрема про перенесення з Константинополя на Русь таких дорогоцінних святинь, як Володимирська Богородиця та Володимирська-Московська корона під назвою Шапка Мономаха.

Шапка Мономаха, найстаріша з Російських корон зберігаються в Кремлі, Москва. Це золота тубетейка, що складається з восьми секторів, витончено прикрашених прокрученим накладом із золотої філіграні та облямована хутром.

Схоже, шапка є східною роботою кінця 13-го або початку 14-го століття, але в 15-му столітті виникла легенда про те, що шапку подарував візантійський імператор Костянтин Мономах. Володимир Мономах, київський князь, у 12 ст. Остаточна прикраса зверху, коштовності з боків і характерна широка хутряна облямівка є пізнішими доповненнями, ймовірно, з 16 століття.

Власне проблематики в творі немає, оскільки писаний він як послання, а не як художній твір. Але в першій частині послання можна виділити такі основні тематичні блоки:

- звернення до Бога і слідування усім Божим настановам;
- завжди треба надіятись на Бога і Його ласку;
- потрібно дотримуватись усіх Божих заповідей і частіше звертатись до Псалтиря;
- потрібно остерігатись Лукавого (диявола), проти нього є три діла;
- потрібно дякувати Богу за ті блага, які Він дає;
- завжди потрібно дотримуватись клятви і ніколи не брехати.

Друга частина твору містить відомості про:

- початок і зміни в князюванні Володимира Мономаха;
- численні походи і взяття міст;
- суперечки з родичами за престоли;
- війни і мир з половцями [30].

Володимир Мономах дидактичний зміст свого твору втілював через традиційні літературні топоси та ідеологічні настанови, які стали загальною тенденцією літературного канону старокиївської доби, намагався писати про все «як належить». Це доволі помітно у частих проявах топосу скромності, який під пером князя сприймається не просто як загальноприйнята літературна норма, а – правдивий стан душі християнина у час Великого Посту, коли князь переглядає своє життя як шлях християнина й державника, бо хоче передати набутий досвід нащадкам і кожному, хто читатиме його «Повчання» [31, с.209].

Глибоко особисте переживання усього написаного породжує авторський індивідуалізм на тлі схематичної літературної форми. На цю особливість творчості Володимира Мономаха звертає увагу В. Янів: «Іманентна «благодаті» чи глибокому переродженню проблема індивідуалізму як ідеалу, підтверджена ставленням прилюдної opinio до індивідуальностей, набуває спеціальної дименсії у «Поученні» Мономаха, однієї з найвидатніших постатей княжої

історії, обдарованого письменника-гуманіста з глибоким християнсько-етичним спрямуванням, що сягає містичного забарвлення» [32, с. 145].

У творах Володимира Мономаха проявляються основні риси українсько-візантійського стилю, який постав у процесі духовного усамостійнювання українського письменства княжої доби. Характер образного світу творів князя засвідчує прагнення віднайти причетність до біблійної істини як критерій повноти буття. Ця тенденція позначилась і на самому образі автора «Повчання», який творився за законами середньовічної поезики, що передбачає співіснування трьох типів моделювання художньої картини світу: епічного, історичного, агіографічного. У картині світу, яку відтворено у «Повчанні», важливим її компонентом постає образ автора (людини, князя), християнська свідомість якого водночас визначає її межі, структурує літературно-риторичний простір перетину двох світів – біблійного/містичного та людського/земного [31, с. 216].

Невідомо, чи вів князь церковне будівництво до 1100 р., зокрема, коли досить тривалий час князував у Чернігові, а отже мусив мати безпосереднє відношення до спорудження царгородськими будівничими в 1080–1084 рр. у північно-східній частині дитинця невеличкої чотиристовпної двоповерхової церкви усипальні, віднайденої у 1985 р.

Верхнє приміщення було прикрашене стінописом. Від підлоги залишилися численні уламки керамічних плиток з поливою жовтого, зеленого та чорного кольорів. Чернігівський храм-усипальня не типовий для Русі так само, як і для Візантії, але є своєрідним відгуком на східну християнську традицію, котра знайшла продовження в Болгарії XII–XIII ст. Однак подібна церква Одаларджамі, споруджена в XI чи XII ст., відома-таки в самому Константинополі.

Залишається нез'ясованим, чи не була вона усипальнею родини імператора Костянтина Мономаха, до якої належала й мати князя Володимира Мономаха. Писемні джерела про це нічого не повідомляють [34].

Висновки до розділу 2

1. За церковним переказом, християнство вперше приніс на територію сучасних Білорусі, Росії та України святий Андрій, перший апостол Ісуса Христа. Він поїхав за Чорне море до грецької колонії Херсонес Таврійський у Криму, де навернув у нову віру кілька тисяч чоловік. Нібито святий Андрій мандрував також на північ вздовж річки Дніпро, де приблизно в V столітті буде засновано Київ, і аж на північ до майбутнього Великого Новгороду. Легендарна оповідь «Початкового літопису» розповідає, що святий Андрій по дорозі потішався слов'янськими звичаями митися в гарячій паровій бані.

У перше десятиліття правління Володимира настала язичницька реакція. Перуна було обрано верховним божеством слов'янського пантеону, а його ідола поставили на пагорбі біля царського палацу.

Це відродження язичництва відбувалося одночасно з подібними спробами ярла Хокона в Норвегії та (можливо) Свейна Форкборода в Данії. Його релігійна реформа зазнала невдачі. До кінця 980-х років він визнав за потрібне прийняти монотеїзм з-за кордону.

Християнізація Русі міцно об'єднала її з Візантійською імперією. У Києві та інших центрах країни перейнялася грецька культура навчання та книги. Церкви почали будувати за візантійським зразком. Під час правління сина Володимира Ярослава I митрополит Іларіон написав перший відомий твір східнослов'янської літератури, складну промову, в якій він прихильно порівнював Русь з іншими землями, відомими як «Проповідь про закон і благодать».

2. «Повість временних літ» є давньосхіднослов'янським літописом Київської Русі приблизно з 850 по 1110 р., спочатку складений у Києві близько 1113 р. Назва твору походить від початкового речення тексту, яке звучить так: «Це оповідання минулих років щодо походження Руської землі, перші київські князі, і з якого джерела почалася земля Руська».

Твір вважається фундаментальним джерелом у тлумаченні історії східних слов'ян. Зміст сьогодні відомий з кількох збережених видань і кодексів, які протягом багатьох років переглядалися і демонструють незначні відмінності один від одного.

Слово про закон і благодать – проповідь київського митрополита Іларіона. Це один із найдавніших доступних слов'янських текстів, написаний за кілька десятиліть до Першого літопису. Оскільки Іларіон вважався письменником, гідним наслідування, ця проповідь мала великий вплив на подальший розвиток як стилю, так і змісту літератури Київської Русі.

Проповідь ділиться на дві окремі частини. У першій частині представлено Благодать Нового Завіту, яка перевершує і замінює Закон Старого Завіту. Іларіон переказує старозавітний розповідь про Агар, служницю Авраама, і Сарру, його дружину. Він порівнює Ісаака, «вільного сина вільної матері», до послідовників християнства, а Ізмаїла, «слугу (не по-справжньому вільної людини)», до євреїв.

«Слово о поході Ігоревім» – анонімна епічна поема, написана давньосхіднослов'янською мовою. Назва іноді перекладається як «Слово о поході Ігоревім», «Пісня о полку Ігоревім», «Слово о полку Ігоревім», «Слово о полку Ігоревім» і «Слово о поході Ігоревім».

У поемі розповідається про невдалий набіг Ігоря Святославича (пом. 1202) на половців Дону. Хоча деякі заперечують автентичність поеми, сучасний науковий консенсус полягає в тому, що поема є автентичною і датується середньовічним періодом (кінець 12 століття).

«Слово о полку Ігоревім» було перероблено Олександром Бородіним як опера і стало однією з великих класиків російського театру. Під назвою «Князь Ігор» вона була вперше виконана в 1890 році.

У повісті розповідається про невдалий набіг у 1185 році князя Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича на половців, що жили по Нижньому Дону. Згадуються й інші історичні діячі Русі, зокрема скальд Боян (Бард), князі Всеслав Полоцький, Ярослав Осмомисл Галицький, Всеволод Суздальський.

Автор звертається до ворогуючих руських князів і закликає до єдності перед постійною загрозою з тюркського Сходу. Похід Ігоря зафіксований у Київському літописі (бл. 1200).

Галицько-Волинський літопис – визначний еталон давньоруської літератури та історіографії, що охоплює 1201-1292 рр. в історії Галицько-Волинського князівства (сучасної України). Оригінальний літопис не зберігся; найстаріший відомий примірник знаходиться в Іпатіївському кодексі.

3. Володимир II Мономах – великий князь Київської Русі з 1113 по 1125 рр. Вважається святом у Східній Православній Церкві і його день святкується 6 травня.

У своєму знаменитому «Повчанні» (також відомій як «Заповіт») власним дітям Мономах згадує, що провів 83 військові походи і 19 разів укладав мир з половцями. Спочатку він вів війну проти степу разом зі своїм двоюрідним братом Олегом, але після того, як Володимир був посланий батьком правити Черніговом і Олег уклав мир з половцями, щоб відібрати у нього це місто, вони розійшлися. З того часу Володимир і Олег були запеклими ворогами, які часто вступали в міжусобні війни. Ворожнеча тривала між їхніми дітьми та більш далекими нащадками.

Власне проблематики в творі немає, оскільки писаний він як послання, а не як художній твір. Але в першій частині послання можна виділити такі основні тематичні блоки:

- звернення до Бога і слідування усім Божим настановам;
- завжди треба надіятись на Бога і Його ласку;
- потрібно дотримуватись усіх Божих заповідей і частіше звертатись до Псалтиря;
- потрібно остерігатись Лукавого (диявола), проти нього є три діла;
- потрібно дякувати Богу за ті блага, які Він дає;
- завжди потрібно дотримуватись клятви і ніколи не брехати.

Друга частина твору містить відомості про:

- початок і зміни в князюванні Володимира Мономаха;

- численні походи і взяття міст;
- суперечки з родичами за престоли;
- війни і мир з половцями.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у дохристиянську епоху життєвий шлях людини був тісно пов'язаний із силами природи та вірою у містичні можливості усього суцього. В першу чергу це пояснюється тим, що людина існувала не у суспільстві, а серед дикої природи, незбагненні закони якої вимагали підлаштовуватися під них, часто за допомогою сакральних способів і методів.

Життєвий шлях людини у християнській епосі у Київській Русі викликаний необхідністю установлювати стійкі, життєздатні соціальні конструкції не тільки усередині общини, а й з іншими державами. Прикметно, що єдина віра робила людей ближчими як по духу, так і у соціокультурній сфері, що досягалося, зокрема шляхом проведення урочистих богослужінь, масового відкриття церков та храмів.

ВИСНОВКИ

За результатами виконання бакалаврської роботи було зроблено наступні висновки:

1. Київська Русь – це одна з найбільших держав середньовічної Європи, що грала важливу історичну роль у долі народів і держав Заходу, Сходу і віддаленої Півночі. За таких умов і не дивно, що різноманітні аспекти суспільного життя Київської Русі розглядалися науковцями з усього світу у різні епохи.

Відповідно, таке значне суспільне утворення відіграло велику роль не тільки у політичному аспекті, а й з культурологічної точки зору, створивши міцне підґрунття для зародження духовної самосвідомості українського народу і як наслідок – формування психологічних підходів до розуміння призначення людини та мети її діяльності у давньоруській громаді.

Варто відзначити, що у сучасній науці практично відсутні роботи, які присвячені вивченню психології буття особи у Київській Русі. Психологізм давньоруської людини та чинники його формування розглядаються науковцями комплексно, у тісному взаємозв'язку із культурними, генеалогічними, релігійними, адміністративними та літературно-мистецькими факторами.

2. Людське суспільство розвивалося поетапно – від магічного через релігійне до наукового – а міфи та ритуали (які збереглися навіть до наукової стадії) свідчили про архаїчні способи мислення, які інакше було важко реконструювати. Щодо зв'язку між міфом і ритуалом, то міфи мають на меті пояснити незрозумілі інакше ритуали.

Хоча не впевнено, чи був у слов'янській релігії організований пантеон богів, порівнянний з іншими індоєвропейськими народами, такими як греки, римляни чи скандинави, у слов'ян, безсумнівно, були свої божества. Хоча багато з них можуть відображати більш давнє спільне індоєвропейське минуле, залишається спірним, чи поклонялися цим богам на всій величезній території

слов'янської Європи (від Балтійського до Чорного моря) чи, радше, змінювалися залежно від місцевості та специфічне слов'янське плем'я.

Про обряди та культові місця в слов'янській релігії відомо небагато. Імовірно, що багато обрядів проводилися просто неба, навколо природних місць, як-от святі дерева (зокрема, дуби, пов'язані з Перуном), гаї, джерела річок, пагорби, каміння.

Космологія давньослов'янської релігії, яка збереглася в сучасній слов'янській народній релігії, уявляється як триярусна вертикальна структура, або «світове дерево», як це поширене в інших релігіях.

На вершині – небесний план, символізований птахами, сонцем і місяцем; середня площина – це площина земного людства, яку символізують бджоли та люди; у нижній частині споруди знаходиться потойбіч, який символізують змії та бобри, а також хтонічний бог Велес.

Останнім часом спостерігається відродження інтересу до слов'янської міфології. Багато сучасних слов'ян повертаються до витоків своєї давньої релігії і відзначають свою культуру і традиції давнини. Крім того, слов'янський міф з'явився в ряді засобів поп-культури.

3. Епічна велич образу билинного героя створюється шляхом розкриття його благородних почуттів і переживань, якості героя виявляються в його вчинках.

Образ богатиря у свідомості народу міцно пов'язані з видатними фізичними даними, отже, з гіперболізованими прикладами їхньої демонстрації, не обмежуються лише битвами з чудовиськами чивиходом наодинці проти цілого ворожого війська.

Через билинні приклади реалізовано народні уявлення про те, якою має бути жінка. Народний епос створює ідеальний образ жінки – як мудрої, шановної матері, здатної очолити сім'ю, так і дружини, люблячої, відданої чоловікові, здатної у тяжкий час зберегти вірність і врятувати чоловіка з біди. Великі почуття, глибокі переживання характеризують билинний образ жінки,

близькій богатиру, - це втілення ідеального характеру, уявлення про який жили у свідомості народу.

4. За церковним переказом, християнство вперше приніс на територію сучасних Білорусі, Росії та України святий Андрій, перший апостол Ісуса Христа. Він поїхав за Чорне море до грецької колонії Херсонес Таврійський у Криму, де навернув у нову віру кілька тисяч чоловік. Нібито святий Андрій мандрував також на північ вздовж річки Дніпро, де приблизно в V столітті буде засновано Київ, і аж на північ до майбутнього Великого Новгороду. Легендарна оповідь «Початкового літопису» розповідає, що святий Андрій по дорозі потішався слов'янськими звичаями митися в гарячій паровій бані.

У перше десятиліття правління Володимира настала язичницька реакція. Перуна було обрано верховним божеством слов'янського пантеону, а його ідола поставили на пагорбі біля царського палацу. Це відродження язичництва відбувалося одночасно з подібними спробами ярла Хокона в Норвегії та (можливо) Свейна Форкборода в Данії. Його релігійна реформа зазнала невдачі. До кінця 980-х років він визнав за потрібне прийняти монотеїзм з-за кордону.

Християнізація Русі міцно об'єднала її з Візантійською імперією. У Києві та інших центрах країни перейнялася грецька культура навчання та книги. Церкви почали будувати за візантійським зразком. Під час правління сина Володимира Ярослава I митрополит Іларіон написав перший відомий твір східнослов'янської літератури, складну промову, в якій він прихильно порівнював Русь з іншими землями, відомими як «Проповідь про закон і благодать».

5. «Повість временних літ» є давньосхіднослов'янським літописом Київської Русі приблизно з 850 по 1110 р., спочатку складений у Києві близько 1113 р. Назва твору походить від початкового речення тексту, яке звучить так: «Це оповідання минулих років щодо походження Руської землі, перші київські князі, і з якого джерела почалася земля Руська».

Твір вважається фундаментальним джерелом у тлумаченні історії східних слов'ян. Зміст сьогодні відомий з кількох збережених видань і кодексів, які

протягом багатьох років переглядалися і демонструють незначні відмінності один від одного.

Слово про закон і благодать – проповідь київського митрополита Іларіона. Це один із найдавніших доступних слов'янських текстів, написаний за кілька десятиліть до Першого літопису.

Оскільки Іларіон вважався письменником, гідним наслідування, ця проповідь мала великий вплив на подальший розвиток як стилю, так і змісту літератури Київської Русі.

Проповідь ділиться на дві окремі частини. У першій частині представлено Благодать Нового Завіту, яка перевершує і замінює Закон Старого Завіту.

Іларіон переказує старозавітний розповідь про Агар, служницю Авраама, і Сарру, його дружину. Він порівнює Ісаака, «вільного сина вільної матері», до послідовників християнства, а Ізмаїла, «слугу (не по-справжньому вільної людини)», до євреїв.

«Слово о поході Ігоревім» – анонімна епічна поема, написана давньосхіднослов'янською мовою. Назва іноді перекладається як «Слово о поході Ігоревім», «Пісня о полку Ігоревім», «Слово о полку Ігоревім», «Слово о полку Ігоревім» і «Слово о поході Ігоревім».

У поемі розповідається про невдалий набіг Ігоря Святославича (пом. 1202) на половців Дону. Хоча деякі заперечують автентичність поеми, сучасний науковий консенсус полягає в тому, що поема є автентичною і датується середньовічним періодом (кінець 12 століття).

«Слово о полку Ігоревім» було перероблено Олександром Бородіним як опера і стало однією з великих класиків російського театру. Під назвою «Князь Ігор» вона була вперше виконана в 1890 році.

У повісті розповідається про невдалий набіг у 1185 році князя Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича на половців, що жили по Нижньому Дону. Згадуються й інші історичні діячі Русі, зокрема скальд Боян (Бард), князі Всеслав Полоцький, Ярослав Осмомисл Галицький, Всеволод Велике Гніздо Суздальський. Автор звертається до ворогуючих руських князів і закликає до

єдності перед постійною загрозою з тюркського Сходу. Похід Ігоря зафіксований у Київському літописі (бл. 1200).

Галицько-Волинський літопис – визначний еталон давньоруської літератури та історіографії, що охоплює 1201-1292 рр. в історії Галицько-Волинського князівства (сучасної України).

Оригінальний літопис не зберігся; найстаріший відомий примірник знаходиться в Іпатіївському кодексі.

6. Володимир II Мономах – великий князь Київської Русі з 1113 по 1125 рр. Вважається святом у Східній Православній Церкві і його день святкується 6 травня.

У своєму знаменитому «Повчанні» (також відомій як «Заповіт») власним дітям Мономах згадує, що провів 83 військові походи і 19 разів укладав мир з половцями.

Спочатку він вів війну проти степу разом зі своїм двоюрідним братом Олегом, але після того, як Володимир був посланий батьком правити Черніговом і Олег уклав мир з половцями, щоб відібрати у нього це місто, вони розійшлися. З того часу Володимир і Олег були запеклими ворогами, які часто вступали в міжусобні війни. Ворожнеча тривала між їхніми дітьми та більш далекими нащадками.

Власне проблематики в творі немає, оскільки писаний він як послання, а не як художній твір. Але в першій частині послання можна виділити такі основні тематичні блоки:

- звернення до Бога і слідування усім Божим настановам;
- завжди треба надіятись на Бога і Його ласку;
- потрібно дотримуватись усіх Божих заповідей і частіше звертатись до Псалтиря;
- потрібно остерігатись Лукавого (диявола), проти нього є три діла;
- потрібно дякувати Богу за ті блага, які Він дає;
- завжди потрібно дотримуватись клятви і ніколи не брехати.

Друга частина твору містить відомості про:

- початок і зміни в князюванні Володимира Мономаха;
- численні походи і взяття міст;
- суперечки з родичами за престоли;
- війни і мир з половцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шумський І. К. Скандинавський фактор у розвитку державності Київської Русі: історико – правове дослідження. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

2. Мателешко Ю. П. Політико-адміністративний устрій Київської Русі IX – початку XII століття. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

3. Гринчишин Б. В. Клинок зброя в системі озброєння давньоукраїнського воїна XII – XIV ст. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

4. Лебединська М. О. Візантійські традиції музичного виховання в церковній обрядовості Київської Русі. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

5. Бальжик І. А. Відносини держави і церкви : «Симфонія влад». *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

6. Цибулько О. С. Педагогічні ідеї виховання духовності особистості в Україні у II половині XX – на початку XXI століття. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

7. Веремайчик С. В. Концептуалізація душі у контексті релігійноантропологічних пошуків представників української філософської думки кінця XIX – першої половини XX ст. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

8. Горський В. Історія української філософії: Навч. посібник. Київ : Наук. думка, 2001. 375 с.
9. Аничков Є. В. Язичництво та Давня Русь. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).
10. Рижак Людмила. Філософія : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 650 с.
11. Мень А. Важкий шлях до діалогу. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).
12. Замалєєв О. Ф., Зоц В. В. Мислителі Київської Русі. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).
13. Соколова А. В. Візантійсько-лицарський культурний феномен у релігійних і творчих традиціях Британії-Англії та Русі-України. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).
14. Забзалюк Д. Є. Політико-правова доктрина хрестоносного руху доби Середньовіччя. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).
15. Герасименко Ю. А. Рецепція Української історії в західноєвропейській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).
16. Федотов Г. П. Зібрання творів у 12 томах. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).
17. Кагамлик С. Р. Українська православна ієрархія ранньомодерного часу : інтелектуальний та духовний виміри. *Наукова бібліотека імені В. І.*

Вернадського : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

18. Mythandreligion. *Britannica*: офіційний вебсайт. URL: <https://www.britannica.com> (дата звернення: 27.01.2021).

19.Понікаровська Н. А. Трансформація образів фанатичної міфології в традиційній культурі України. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

20. Богатир. *Академічний тлумачний словник*: офіційний вебсайт. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

21. Кульсар Н. Г. Образ богатиря в російському та башкирському героїчному епосі. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

22. Усна народна творчість. *Бібліотека Української Літератури* : офіційний вебсайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

23. Селіванов Ф. М. Богатирський епос руського народу. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

24. В'юнов Ю. О. Культурний архетип. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

25. Домініков С. Д. Мати-земля та Царгород. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

26. Новгородські билини. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

27.

WhatRoleDoReligionandSpiritualityPlayInMentalHealth?*American Psychological Association*: офіційний вебсайт. URL: <https://www.apa.org> (дата звернення: 27.01.2021).

28. Генсьорський А. Галицько-Волинський літопис (процес складання, редакції та редактори). *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

29. Щербак О. В. Жіночі постаті та їхня історична роль у Галицько-Волинському літописі. *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. Вип. 6 (78). С. 305-310.

30. Повчання дітям Володимира Мономаха. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).

31. Ланцута З. Образ автора в «Повчанні» Володимира Мономаха і старокиївська літературна традиція. *Українське літературознавство*. 2016. Випуск 81. С. 208–217.

32. Янів В. Ідеал української людини на підставі першоджерел. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993. 217 с.

33. Пуцко В. Князь Володимир Мономах – меценат сакрального мистецтва. *Наукова бібліотека імені В. І. Вернадського* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2021).